

**ANTİK YUNAN FELSEFESİNİN İNSAN VE EĞİTİM GÖRÜŞLERİ
ÜZERİNE DÖNEMİN KAVRAMLARI IŞIĞINDA BİR İNCELEME**

Ayşe İlden Tepe

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

KASIM, 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren(....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Ayşe

Soyadı : İliden Tepe

Bölümü : Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı

İmza :

Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Antik Yunan Felsefesinin İnsan ve Eğitim Görüşleri Üzerine Dönemin Kavramları Işığında Bir İnceleme

İngilizce Adı : An Inquiry Concerning Ancient Greek Views of Human and Education via Concepts of The Era

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazarın Adı Soyadı: Ayşe İlten Tepe

İmza:

JÜRİ ONAY SAYFASI

Ayşe İLDEN TEPE tarafından hazırlanan “Antik Yunan Felsefesinin İnsan ve Eğitim Görüşleri Üzerine Dönemin Kavramları Işığında Bir İnceleme” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Gazi Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Mehmet Ali Dombaycı

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Başkan: Prof. Dr. Hasan Haluk Erdem

Üye: Prof. Dr. Ayten Koç Aydın

Tez Savunma Tarihi: 26/11/2019

Bu tezin Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEŞEKKÜR

İşbu tezin ortaya çıkış serüveninde her türlü desteği ile yanımda olan kıymetli danışmanım Doç. Dr. Mehmet Ali Dombaycı'ya, lisans eğitimim ve sonrasında da desteklerini esirgemeyen Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümünün tüm kıymetli hocalarına, yüksek lisans eğitimim süresince yaptıkları tüm katkılarından ötürü Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalının bütün kıymetli hocalarına ve tüm aileme; daha özelde dostum Y. Gurur Sev ve eşim Serdar Tepe'ye teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

ANTİK YUNAN FELSEFESİNİN İNSAN VE EĞİTİM GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE DÖNEMİN KAVRAMLARI IŞIĞINDA BİR İNCELEME

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe İLDEN

GAZİ ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Kasım, 2019

ÖZ

İşbu mütevazı çalışma, *paideia*'nın Eski Yunan kültür ve felsefesindeki mahiyetini ve rolünü insan, kent ve ilgili kavramlar üzerinden çözümlemeyi amaçlamıştır. Eski Yunan kültürünün “iyi ve güzel” [*kalokagathos*] yurttaşlardan oluşan adil bir kent [*polis*] yaratma ve bu adil kentte yaşayan yurttaşların insan olmak bakımından taşıdıkları imkânları yetkinleştirebilmelerinin ve mutlu olmalarının [*eudaimonia*] önünü açma ideali, *paideia* [eğitim, kültür] adıyla vücut bulmuştur. Modern anlamıyla bir devlet kurumunun, dolayısıyla da herkese açık ve standardize bir örgün eğitimin olmadığı Yunan *polis*'inde kişilerin bedenleri jimnastik [*gymnasion*] sayesinde dinç tutulmuş, onlarda önce alışkanlıkla [*ethos*] “ölçülülük” [*sôphrosynê*] gibi karakter erdemleri [*aretê*] yeşertilmeye, ardından da öğretimle [*didaskalia*] onlara “bilgelik” [*sophia*] gibi düşünce erdemleri kazandırılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında usta-çırak ilişkisiyle de öğrencilere doğrucu bir felsefi tavır [*parrhêsia*] kazandırılmaya çalışılmıştır. Ne var ki, varlıklı özgür yurttaşların dahi tamamının böylesi bir eğitim alabildiği söylenemez. Eski Yunan'da eğitimin bir yönü ya da aracı da tragedyalardır. Tragedyalar özellikle varlıklı ve eğitilmiş özgür yurttaşları kibirden [*hybris*] uzak durmaları konusunda uyarmak, geniş halk kitlelerine Eski Yunan tanrılarını ve ahlâkını anlatmak ve onların ilahi adalete olan güvenlerini arttırmak için kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: *paideia*, eğitim, kent, insan, adalet, erdem, mutluluk.

Sayfa adedi: 70.

Danışman: Doç. Dr. M. Ali DOMBAYCI

AN INQUIRY CONCERNING ANCIENT GREEK VIEWS OF HUMAN AND EDUCATION VIA CONCEPTS OF THE ERA

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe İLDEN

GAZİ UNIVERSITY INSTITUTE OF EDUCATIONAL SCIENCES

November 2019

ABSTRACT

This humble work aims at analyzing the essence and the role of *paideia* in Ancient Greek culture and philosophy through human, city and other related concepts. The ideal of Greek culture, i.e. creating a just city [*polis*] which is composed of beautiful-and-good [*kalokagathos*] citizens and opening the way for these citizens' realization of their potentials and their happiness [*eudaimonia*] is named as *paideia*. In a Greek *polis* which is not a “state” in the modern sense and where there is no formal/organized education for everyone to reach, the bodies of the citizens were kept fit via gyms [*gymnasion*]. Concerning their souls, moral virtues such as “temperance” [*sôphrosynê*] were planted in them through customs [*ethos*] first, and after that, intellectual virtues such as “wisdom” [*sophia*] were tried to raise in them through teaching [*didaskalia*]. Apart from these, students were expected to adopt a philosophical attitude of frankness [*parrhêsia*]. However, not every free citizen had access to such an education. Another aspect of *paideia* in Greek culture are tragedies. Tragedies were used as an apparatus to warn the wealthy and successful not to fall into pride/arrogance/hubris [*hybris*], and to introduce Greek gods and morality to the masses and to reinforce their trust in poetic/divine justice.

Keywords: *paideia*, education, city, human, justice, virtue, happiness.

Number of pages: 70.

Advisor: Doç. Dr. M. Ali DOMBAYCI

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU.....	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
BÖLÜM 1	1
GİRİŞ.....	1
Problem Durumu	4
Araştırmanın Amacı.....	4
Araştırmanın Önemi.....	4
İlgili Araştırmalar.....	5
BÖLÜM 2	7
YÖNTEM	7
Araştırmanın Yöntemi.....	7
Veri Toplama Teknikleri.....	8
Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması	9
BÖLÜM 3	10
ESKİ YUNAN FELSEFESİ VE <i>PAIDEIA</i>	10
Sokrates Öncesi Felsefe ve <i>Paideia</i>	13
<i>Paideia</i> Fragmanları.....	15
Parmenides'in Yolu.....	17
Sofistler ve <i>Paideia</i>	18
Sokrates ve <i>Paideia</i>	21
Platon ve <i>Paideia</i>	26
Hakikatin Diyalektik Yolu	26
Ruh ve Kent ya da Mutluluk ve Adalet	28
İdeal Kent, İdeal Eğitim.....	31
Aristoteles ve <i>Paideia</i>	36
Aristoteles'in İnsanı	36
İnsanın İmkân Koşulu Olarak Kent.....	40
Aristoteles'te İdeal Eğitim	41

BÖLÜM 4	46
TARTIŞMA VE DEĞERLENDİRME: İNSAN, KENT VE <i>PAIDEIA</i>.....	46
<i>Güzel ve İyi'nin Eğitimi.....</i>	<i>47</i>
Mutluluğun İmkân Koşulu Olarak <i>Paideia</i>	49
<i>Paideia</i> Olarak Tragedya.....	51
SONUÇ	53
KAYNAKLAR	57

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Eski Yunan kültür ve felsefesinin ideali olarak ele alınagelmiş olan *paideia*'yı, yani eğitimi, Eski Yunan felsefesinin özgün kavramları üzerinden *hermenötik* bir duyarlıkla, insan [*anthrôpos*] ve kent [*polis*] ile ilişkisi içinde inceleyen işbu tez çalışmasında, Eski Yunan felsefesi beş bölümde incelenmiş, ardından bu beş bölümde elde edilen kavramlar Eski Yunan dili ve kültürü bağlamında çözümlenmiştir.

Çalışma, ilk olarak “Pre-Sokratikler” olarak bilinen Sokrates öncesi filozoflar dönemi, ikinci olarak “Sofistler” olarak bilinen düşünürler dönemi, üçüncü olarak Sokrates dönemi, dördüncü olarak Platon dönemi, beşinci olarak Aristoteles dönemi olarak bölümlendirilerek, buradan elde edilen kavramlar ışığında dönemin insan, kent ve eğitim görüşlerine dair kapsamlı bir araştırmayı literatüre kazandırmayı hedeflemektedir.

Eski Yunan Felsefesi denilince ilk akla gelen isimlerden biri, felsefenin kendisiyle birlikte doğduğu iddia edilen Thales'tir. Thales ile başlayan evrenin *arkhê*'sini, yani ilkesini, baş nedenini, başlangıcını arama uğraşı Sokrates'e kadar uzanan bir ekol oluşturmuştur (Nietzsche, 2018, s. 95). Evrenin *arkhê*'si (yani ilkesi, başlangıcı, zemini, temeli) bu dönemde çoğunlukla doğal unsurlarla açıklanmaya çalışılmış olduğundan, bu bölümde ele alınan düşünürlerle “doğa filozofları” ya da aynı anlama gelen “fizikçiler” denmektedir.

Bu dönemde felsefenin gündemi “insan” değildir, Sokrates'e gelinceye kadar da olmayacaktır. Hatta bu dönemde insan için *anthrôpos* sözcüğü dahi pek kullanılmaz, daha ziyade insana işaret etmek için onun sonluluğuna vurgu yapan “hayatta olan” [*bion*] ve “ölümlü” [*brotos*] sözcükleri kullanılır. Dönemin temel kaygısı, daha ziyade, doğada olup biteni *mythos*'lara başvurmadan açıklayabilmektir.

Sokrates öncesi döneme damgasını vuran bir de sofistler vardır. Sofistlerin insanla, eğitimle haşır-neşir oldukları söylense de, onlardan bugüne kalan malzemede insanın, kentin, eğitimin neliğine ya da mahiyetine dair pek bir şey yoktur. Onlar daha çok parasını ödeyen herkese tartışmalarda galip gelmenin hilelerini ezberletmekle bilinirler.

Eski Yunan felsefesinin ya da genel olarak Batı felsefesinin “insanı” etkinliğinin merkezine alması, onu nesne edinmesi Sokrates’le gerçekleşir (Conford, 2003, s. 38). Sokrates’le birlikte insanın neliği, ahlâk, etik, eğitim, erdemler, adalet gibi meseleler, kısaca “yaşam” felsefenin gündemine oturur (Diogenes Laertios, 2.20; s. 75). İlk sistem filozofu addedilen Platon ve onun öğrencisi Aristoteles, felsefe tarihinin kimine göre en büyükleri, onun kurduğu temeller üzerine yükselir. Dahası, uyguladığı doğurtma yöntemi (i.e. Sokratik yöntem) bugün dahi eğitim bilimlerinde ve eğitim felsefesinde tartışılan, kullanılan, oldukça verimli bir yöntem olarak kendini gösterir (Aydın, 2001, 55).

Sokrates’in attığı temeller üzerinde Platon’un muazzam sistemi yükselir, üstelik insana, kente, eğitime dair büyük ideallerle birlikte. Aristoteles de selefinin gerisinde kalmaz. Eğitim [*paideia*] bu iki filozof için de, özellikle insan ve kent bağlamında, merkezi bir yer teşkil eder.

Eğitim, Eski Yunanlar için belki de dönemin hiçbir toplumunda olmadığı kadar önemlidir. Her toplumda insanların birtakım becerileri ve pratikleri eskilerden, ustalardan göre göre, deneye deneye öğrendiği vakıadır, lakin Yunanların bu öğrenme işini belli bir kurumlaşmaya, saygınlığa ulaştırmış oldukları görülmektedir (Jaeger, 1946, xiii). Bugün hala kullanımda olan akademi, pedagoji ve lise gibi pek çok kavramın Eski Yunan dünyasından bugüne kalmış sözcükler olması şaşırtıcı değildir (Şar, 2017, s. 62). Akademi, yani *akadêmeia*, Platon’un okulunun adıdır. Lise, yani *lykeion* ise Aristoteles’inkinin adı. Pedagoji ise, dadılık anlamına gelen Eski Yunanca sözcüktür—*paidagôgia*.

Eski Yunan kültüründe *paideia* kavramı, çocuk anlamına karşılık gelen *pais* sözcüğüyle aynı kökten türemiştir. Buradan hareketle, Eski Yunanda eğitimin bir nevi çocuk yetiştirmeye karşılık geldiği söylenebilir. Bununla beraber, bu dönemde eğitim,

politikanın alanına dâhildir, eğitim ve politika da felsefenin temel disiplinlerindendir (Ergün, 2014, s.3).

Ayrıca uygulamadaki eğitim ile filozofların ve yazarların sözünü ettikleri eğitim birbiriyle aynı değildir. Hedef her zaman *kalokagathia* yani “güzel ve iyi” olmak olmasına rağmen bu hedef, farklı zamanlarda, farklı yerlerde ve farklı şekillerde ortaya çıkmıştır (Davidson, 2008, s. 30).

Eski Yunan eğitiminde hedeflenen *kalokagathia* ’yı, yani hem güzel hem de iyi bir insan olma idealini, Fatma Bağdatlı Çam (2016, s.634) şöyle ifade eder:

“Antik Yunan toplumunda eğitim sisteminde temel amaç, erkek çocuklarının Homeros’un destanlarındaki erdemli güçlü savaşçıları model olarak iyi yetişmiş birer vatandaş olmalarıdır.”

Bu tariftteki “erdemli” ifadesi *agathos*’a, “güçlü” ise *kalos*’a denk düşer. Nitekim *kalokagathos* bileşik sözcüğündeki *agathos* yani “iyi,” insanın ahlâki yanına ya da karakterine [*êthos*], “güzel” anlamındaki *kalos* ise insanın fiziksel güzelliğine, daha da ziyade dinçliğine işaret eder (Peters, 2004, s. 14, 176). Bunu sağlamanın araçları ise jimnastik [*gymnasion*] ve müziktir—beden için jimnastik, ruh için müzik (Dürüşken, 2013, s.13; Apaydın & Arslan, 2015, s. 328). Eski Yunan dünyasının *paideia* aracılığıyla böyle “güzel ve iyi” insanlar yaratma idealini nasıl yürüttüklerini ortaya koymak da bu çalışmanın amaçları arasındadır.

Dönemin kültürel yapısını daha özelde eğitim anlayışlarını aydınlatmada bir başka önemli kavram ise *logos* ’tur. *Logos* ’un akıl, düzenleyici ilke, temellendirme, iddia, *argüman* gibi anlamlarının yanında, ilk anlamı “söz” ya da “konuşma”dır—ifade. Antik Yunan toplumunun sözlü kültürün egemen olduğu bir toplum olduğu ve orada her tür etkinliğin (hukuk, eğitim, sanat, siyaset, felsefe) konuşmaya dayandığı vakıadır (Şar, 2017, s.37). Dönemin toplumsal yaşamında güzel konuşma yoluyla kitleleri inandırmanın, her türden politik etkinliğin ön şartını oluşturduğu bilinmektedir (Aytaç, 1998, s.29). Bu bağlamda, Eski Yunan kültür ideali olarak *paideia*’nın bir amacının da, güzel ve iyi [*kalokagathos*] kişiler yetiştirmenin yanında, *logos* sahibi kişiler de yetiştirmek olduğu söylenebilir.

Problem Durumu

Literatür taraması yapılarak elde edilen veriler doğrultusunda bu çalışmanın ana problemi “Antik Yunan Felsefesinin insan ve eğitim görüşleri hangi temel kavramlar etrafında şekillenmiştir?” olarak belirlenmiştir. Çalışmanın alt problemleri ise; “Antik Yunan dünyasının insan ve eğitim görüşleri ilgili dönemin kavramları ve kültür-anlam perspektifinden yararlanmadan kavranabilir mi?” ve “Antik Yunan Felsefesinin insan ve eğitim görüşleri arasında nasıl bir ilişki vardır?” şeklinde belirlenmiştir.

Araştırmanın Amacı

İşbu tez çalışması, *paideia*’nın ipuçları bu şekilde olan Eski Yunan kültür ve felsefesindeki mahiyeti ve rolünü, Sokrates öncesi felsefe, sofistler, Sokrates, Platon ve Aristoteles üzerinden inceledikten sonra, Eski Yunan dünyasında *paideia* ile ilişkili kullanılan kavramları birbiriyle ilişkisi içinde çözümleyerek ortaya koymak, böylelikle de, eğitim ve felsefe alanlarında Eski Yunan’a dayandırılan görüşlere, dönemin dilsel, kültürel yapısının ön planda tutulduğu bir araştırma olan bu çalışma ile katkı sağlanmak amacındadır. Çalışmada Eski Yunan dönemi, Antik Yunan felsefesinin babası addedilen Thales (M.Ö. 625-548) ile başlayıp kendisinden sonra pek de özgün düşünceler ortaya konmamış olan Aristoteles (M.Ö. 384-322) ile son bulacak şekilde sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Ele alınan problemler daha önce araştırma konusu yapılmadığı için çalışma özgünlük göstermektedir. Üniversitelerde uygulanan eğitim programlarında rastlanan, tarihsel perspektifin eksikliği sorunu, bu çalışma ile belli bir oranda çözüme kavuşacaktır. Eğitim ve felsefe alanlarında Eski Yunana dayandırılan görüşlere, dönemin dilsel, kültürel yapısının ön planda tutulduğu bir araştırma olan bu çalışma ile katkı sağlanacaktır.

İlgili Araştırmalar

Konuya ilişkin literatüre bakıldığında, Werner Jaeger'in *paideia*'yı eğitimle sınırlandırmadığı, sözcüğü aynı zamanda bütün bir Yunan kültürüne işaret etmek için kullandığı ve konuyu ağırlıklı olarak Platon ve tragedyalar üzerinden ele aldığı ve Aristoteles'e girmediği/giremediği üç ciltlik *Paideia*'sının (1946) artık tüm dünya tarafından alanda bir "klasik" kabul edildiği, ancak muhtemelen henüz telifi düşmediği için Türkçeye tercüme edilip yayınlanmadığı dikkati çeker.

Jaeger'in *Paideia*'sı kadar meşhur olmasa da, bir o kadar önemli bir eser de H. I. Marrou'nun (1964) *A History of Education in Antiquity* [Antikçağ'da Eğitimin Tarihi] eseridir. *Paideia* gibi Türkçe'ye henüz tercüme edilmemiş olan eser Homeros çağından Roma'ya kadar tüm Antikçağ'ı eğitim bağlamında ele alan oldukça kapsamlı bir eser olarak dikkati çeker.

Türkiye'de konuya ilişkin yazılan tez ve makaleler tarandığında ise, Antik Yunan felsefesinin insan ve eğitim ilişkisini bir arada ele alan bir çalışmaya rastlanmamış olmasına karşın, dönemle ilgili birtakım çalışmalar saptanmıştır. Çalışmalar konuları itibarıyla çeşitlilik göstermektedir. Sözleşi bazı çalışmalar dönemin insan anlayışları çerçevesinde ele alınırken bazıları da eğitim olguları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Saptanan yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları farklı anabilim dalları bünyesinde yayımlanmıştır.

Sözleşi Fatma Bağdatlı Çam'ın (2016) "Eğitim Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Antik Yunan Eğitim Anlayışının Temelleri" adlı makalesinde Antik Yunan eğitim sisteminin Doğu'daki temelleri, idealleri, hedefleri, içeriği ve dönüşümü derli toplu bir şekilde ele alınmıştır.

Hidayet Evirgen'in (2016) "Etik Açısından Sokrates ve Platon Felsefesinde Kendini Bilme Sorunu" adlı yüksek lisans tez çalışmasında Antik Yunan'ın önemli filozoflarından Sokrates ve Platon'un etik ve insan görüşleri bağlamında kendini bilme kavramının yeri araştırma konusu edilmiştir. Kendini bilme sorunun ahlaki bir sorun olduğu çerçevesinde, iki büyük filozofun görüşleri ele alınmıştır.

Umut Arat'ın (2016) “Antik Çağlarda Toplumsal Cinsiyet ve *Patriyarka*’nın Kökenleri ve Eğitim” adlı yüksek lisans tez çalışmasında ise, Antik Çağın eğitim görüşleri temeli üzerinden cinsiyet kavramının biyolojik değil toplumsal bir kategori olduğu iddiasına rastlanmıştır. Çalışmada toplumsal yaşam ve görüşlerin eğitim üzerinden şekillendiğine değinilmekte ve bu sebepten ötürü toplumsal cinsiyetin gelişmesinde dönemin eğitim anlayışlarının belirleyiciliği araştırma konusu edilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlter Coşkun'un (2015) “Platon’un Devlet’inde Müzikal *Paideia*” adlı yüksek lisans tez çalışmasında da, Antik Yunan Felsefesinin büyük filozoflarından Platon’un felsefesi içerisinde eğitimin önemi ve bu eğitim müziğe dayalı olması çalışma konusu edilmiştir. Platon’un *idealar*, erdem ve ruh görüşlerinin müzikal eğitimle ilişkileri ele alınarak, eğitim anlayışında duyumsallığın belirleyiciliği araştırılmıştır.

Şehriban Cenar'ın (2016) “Antropolojik Açıdan Eğitim Kavramı ve Eğitimde Etik Sorunsalı” adlı doktora tez çalışmasında etik bir etkinlik olarak eğitimin felsefe tarihi içerisinde Antik Çağdan günümüze dek ele alınış örnekleri incelenerek, tezin bütününde eğitimin etik bir etkinlik olarak insan felsefine duyduğu ihtiyaç çerçevesinde bir iddia yürütülmüştür.

Aysun Ulusoy'un (2009) ise “Eğitim Olgusunun Kültürlere Göre Biçim Alışları ve Olgunun Özselliliğinin Felsefi Dayanakları” adlı yüksek lisans tez çalışmasında eğitim olgusunun insan ve onun tarihselliği için önemi ön planda tutularak, tarihsel bir perspektifte eğitimin kültürlere göre şekillenişleri ele alınmıştır. Eğitim olgusunun incelenebilmesi için olgunlaşmış bir insan görüşüne ihtiyaç olduğuna değinilerek, yapılan araştırmada felsefenin önemi açığa çıkarılmıştır.

BÖLÜM 2

YÖNTEM

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın temel amacı olan Antik Yunan kültür ve felsefesinin insan, kent ve eğitim anlayışlarının dönemin kavramları çerçevesinde aydınlatılabilmesi adına yapılan literatür çalışmasıyla elde edilen veriler, ilgili kavramlar üzerinden *hermenötik* bir duyarlılıkla dönemin dilinde ve dönemin kültürü bağlamında kullanılarak incelenmiştir.

Bir felsefe disiplini/dalı yahut yöntem ya da geleneği olarak *hermenötik*, bir dil ürününü, ortaya çıktığı tarihsel ve kültürel bağlam içerisinde anlayıp [Alm. *Verstand*] yorumlamak [Yun. *hermêneuein*] üzerine kuruludur (Fırıncioğulları, 2016, s. 48). Ne var ki, burada yorumlamaktan kasıt, sözcüğün günlük dildeki çağrışımlarından oldukça uzaktır. Burada yorumdan kastın ne olduğunu anlamak için, “hermenötik” sözcüğünün etimolojisine bakmak yararlı olsa gerektir. “Hermeneutik” ya da “hermenötik” teriminin kökleri, şüphesiz, pek çok terim gibi Eski Yunan’a dayanır. Sözcüğü Hermês’e [Ἑρμῆς] kadar geri götürmek adettendir. Olympos tanrılarının Dionysos’tan sonra en genç ikincisi olan Zeus oğlu Hermês, meşhurdur ki, yazılı ve sözlü ifadenin, dilin tanrısıdır. Daha sonra karşımıza Hermês’ten türetilmiş *hermêneutês* [ἑρμηνευτής] sözcüğü çıkar ki, bu da tanrılarının mesajlarını ölümlülere, onların anlayacağı dilde, ama olduğu gibi, aktaranlara verilen isimdir—tercüman da denebilir. Söz konusu tercümanın yaptığı iş de master halinde *hermêneuein* [ἑρμηνεύειν] fiiliyle anlatılır. Türkçe’de “yorum” diye karşılanan *hermêneia* [ἑρμηνεία] ise bu fiilin isim hali ki, “hermeneutik” için “yorumbilgisi” ya da

“yorumbilim” de dendiği vakıadır. Sözcüğün Batı dillerine Latince *interpretatio* üzerinden geçmesi ve *hermêneutês*’ten gelen “tercüme” anlamını da taşıması ise oldukça isabetli görünür. Öte yandan *hermêneia* için “yorum” demek, sözcüğün etimolojisi bakımından yerinde görünse de terimin günlük kullanımı ve ilk anda yarattığı çağrışımlar terimi bağlamından koparır. Nitekim terimin kökenleri “çözümleme” ya da “açıklamaya” işaret etse de, sözcüğün özellikle günlük kullanımının “kendine yormak, kendince açıklamak, öznelletirmek” ya da “kendi tarzında ifade etmek” gibi çağrışımlara yol açması, *hermêneianın* aracılık rolünü kurucu bir hale büründürür. Sözcüğün sanattaki, özellikle de müzikteki kullanımı ise bu çağrışımları pekiştirir görünür (Sev, 2017, s. 78-79).

Kısaca, *hermenötik*, bir dil ürününü kendi tarihsel ve kültürel bağlamı içinde kavrayıp olduğu gibi aktarmaya ilişkin bir felsefi yöntemdir. Her anlama bir yeniden üretimdir (Dilthey, 1999, s. 35). İşbu çalışmada da Eski Yunan kültürünün bir ideali olarak eğitim [*paideia*], dönemin ve söz konusu kültürün bağlamı içerisinde anlaşıp yorumlanmıştır. Öte yandan çalışma, var olan bir durumun açıklanmasına yönelik olduğu için tarama türünden betimsel bir araştırma niteliği taşımaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2006). Çalışmanın temel verilerini ise Antik Yunan felsefesinin insan ve eğitim görüşleri ve bu görüşlerin dönemin kavramlarına dayandırılması oluşturmaktadır.

Veri Toplama Teknikleri

Araştırma doküman analizi tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi, araştırmaya konu olan fenomenler hakkında bilgi veren yazılı materyalin analizidir (Yıldırım & Şimşek, 2006, s. 187). Bu araştırmanın temel problemini çözümleyebilmek literatüre dayalı verileri incelemekten geçmektedir. Çalışmanın temel verileri Antik Yunan’ın insan ve eğitim görüşlerinin iç içe şekillendiği düşüncesine dayanarak oluşturulmuştur. Bilgi toplama teknikleri içinden belgelerden yararlanma tekniği kullanılmıştır. İlk konuyla ilgili kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Araştırmaya konu olan problem dahilinde doğrudan filozofların bırakmış olduğu eserler incelenmiştir. Sonrasında konuyla

doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan kaynaklar tüm yönleriyle ele alınarak karşılaştırılmıştır.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Araştırmanın temel metinleri okunurken doğrudan çözümleme yapılmıştır. Doğrudan çözümleme, hem açık hem de örtük anlamlara odaklandığından kaynakların daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır (Punch, 2005, s. 220).

Kaynakların yorumu, araştırmanın amacına ve alt problemlerine bağlı kalınarak, dönemin görüşlerini şekillendiren temel kavramlar üzerinden yapılmıştır. Bu yorumlama; insan, kent, eğitim, erdem, iyi, güzel gibi belirleyiciliği yüksek olan kavramlar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

BÖLÜM 3

ESKİ YUNAN FELSEFESİ VE *PAIDEIA*

Felsefenin, dolayısıyla da eğitim felsefesinin doğuşu Eski Yunan'a dayandırılır. Antik Yunan dünyasındaki demokrasi ve özgür düşünme ortamının felsefeyi doğurduğu söylenegelmiştir.¹ Doğada olup bitenin mitlerle değil de, yine doğanın kendisiyle açıklanmaya başlandığı, felsefenin de böyle doğduğu anlatılagelmiştir. Ne var ki, bu anlatı biraz fazla genelleştirmeci olabilir.

Her şeyden önce, felsefenin doğuşunu Eski Yunan'a dayandırmak Avrupamerkezci [*Eurocentrique*] ve sıkıntılı bir tavidir. Tarihi Eski Yunan'dan çok daha eskiye dayanan Mısır, Hint, Çin ve İran geleneklerini görmezden gelmek zordur (Aster, 2005, s. 53-58). Bu bağlamda, Eski Yunan'da doğanın yalnızca “Batı felsefesi” olduğunu söylemek, daha isabetli ve temkinli bir tavır olabilir—bilimsel bir tavrın gereği de aşırı genelleştirmeci olmayan bu temkinli yaklaşım olsa gerektir.

Dahası, felsefenin doğuşunu Eski Yunan'da ortaya çıktığı düşünülen özgür düşünme ortamına indirgemek, bunu da demokrasiye dayandırmak, daha da sıkıntılıdır. Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, Eski Yunan tarihine dikkatlice bakan biri, felsefenin doğduğu söylenen dönemde demokrasinin daima hüküm sürmediğini, demokratlarla oligarklar arasında hiç bitmeyen bir kanlı mücadele olduğunu, dönem dönem birinin diğerine baskın geldiğini, zaman zaman tiranların ortaya çıktığını, Perslerle yapılan savaşlar da göz önüne alınırsa, sözkonusu dönemin hem içeride hem de dışarıda süregelen bir savaş dönemi olduğunu görecektir (Martin, 2012, s. 131-175; Tekin, 2008, s. 90-114).

¹ Bu anlatının bir örneği için bkz. Cevizci, A. (2017). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say.

Böyle bir ortamı karakterize edenin “özgür düşünme ortamı” olduğunu söylemek oldukça zor olsa gerektir. Kaldı ki, Eski Yunan kentlerinde felsefeyi doğuracak, insanlık tarihinde bu kadar büyük bir kırılmayı yaratacak denli özgür bir düşünme ortamı olsaydı, Sokrates muhtemelen fikir suçundan idam edilmezdi, denilebilir.

Trajik Çağda *Paideia*

Peki Eski Yunan dünyasını karakterize eden nedir? Eski Yunan kültürü bir tragedya kültürüdür (Thomson, 2004, s. 244). Yunan dünyasında kentin en ünlülerinin tragedya yazarları olduğu, zenginlerin tragedya yazarlarına sponsor [*chorêgos*] olmak için yarış içinde olduğu, bunun onlara oldukça büyük bir prestij sağladığı, düzenli yapılan tragedya yarışmalarına yazarların birbirinin devamı olan üç oyunla, üçlemeleriyle katıldığı ve seyircinin teveccühünün çok önemli olduğu söylenebilir (Thomson, 2004, s. 244-246).

Eski Yunan’da tragediyalar, tıpkı 90’larda televizyonun, 2000’lerde de internetin olduğu gibi, halk kitlelerinin yaşamının merkezindedir ve toplumun bilinç durumunu şekillendirme, Yunan ahlâkını onlara benimsetme aracı olarak da kullanılmıştır (Akgül, 2014, s. 5).²

Sokrates öncesi Yunan dünyasında eğitimin [*paideia*] mahiyetine bakılacak yer, bu durumda, tragedyalardır. Nitekim Yunan kentlerinde zenginlerin çocukları özel hocalara emanet ediliyor, kitlelerin —özellikle ahlâki— eğitimi tragedyalarla, mesleki eğitim ise usta-çırak ilişkisiyle sağlanıyordu.

Zenginlerin çocuklarının emanet edildiği özel hocalar onların Yunan dini uyarınca ahlâklı bireyler olarak yetişmesini sağlayan din öğretmenleriydi, ya dönemin ünlü filozoflarıydı, ya da onlara tartışmalarda galip gelmeye yarayacak hileleri oldukça pahalıya öğreten sofistlerdi.

² Bu bağlamda, tragedyanın Yunan toplumunda bir nevi “devletin ideolojik aygıtı” (Althusser, 2002, s. 32-38) olduğu da söylenebilir.

Kitlelerin eğitimi ise tragedyalarla sağlanıyordu. Tragedyaların en büyük rolü yurttaşlara Yunan tanrılarını, özellikle Homeros ve Hesiodos'un eserlerindeki mitler üzerinden tanıtması, Yunan kültüründe erdem kabul edilen huyları empoze etmesi, en önemlisi de kibre yenik düşmenin yol açabileceği felaketleri tekrar tekrar yaşatmasıydı.

Denebilir ki, Yunan tragedyalarının en büyük derdi *hybris*'tir—yani gurur ya da kibir (Çınar, 2015, s. 46). Sözgelisi Aiskhylos'un *Oresteia* üçlemesinde, Truva savaşından galip dönen Agamemnon'un kente dönüşünde takındığı ve “erguvan renkli halıdan yürümeye” benzetilen mağrur tavır derhal tanrıların gazabını beraberinde getirir: Agamemnon karısı ve karısının kendisi seferdeyken edindiği, rakip hânenin veliahtı sevgilisi tarafından öldürülür (Thomson, 2004, s. 257-317).

Bu hikâyeler öyle bir kurgulanır ki, başkahramanın kibre yenik düştüğünü fark edip başından aşağı kaynar sular dökülmesiyle [*anagnorisis*], onun bahtının kötüye dönmesi [*peripeteia*] aynı anda gerçekleşir. Seyirci de acıma [*eleos*] ve korku [*phobos*] duygularını aynı anda yaşar ve seyircide bir boşalma ya da arınma [*katharsis*] yaratılır (*Poietika*, 1452b1-5). Öyle etkileyici oyunlar sergilenir ki, seyircinin bu ahlâktan, bu kültürden etkilenmemesi pek mümkün görünmez.

İşte bu şekilde, tragedyalar, eğitim rolünü de üstlenmiş görünür. En nihayetinde, daha önce de söylendiği üzere, Yunan kültürü bir tragedya kültürüdür ve eğitimle kültür birbirinden müstakilen ele alınamayacak kavramlardır. Dahası, “eğitim” sözcüğüyle karşılanan *paideia*'nın bir anlamı da “kültür”dür (Elsner, 2013, s. 137).³

Genellikle kibrin [*hybris*] tanrılar tarafından nasıl anında cezalandırıldığını, kibirli kişinin talihinin hemen nasıl kötüye döndüğünü [*peripeteia*] anlatan tragedyalar, zamanla birbirinin tekrarı haline gelmiş ve yazarlar üçlemelerinin sonuna, seyirciyi yakalamak için birer satir [*satyros*] oyunu eklemişlerdir. Satir oyunları, isminin de çağrıştıracığı üzere, üçlemedeki asil karakterlerle ya da düğümü çözmek için gökten inen tanrının eliyle

³ Hatta Eski Yunan'da “genel kültür” anlamını vermek için *enkykliôs paideia* [yusuvarlak eğitim] teriminin kullanıldığı söylenir (De Rijk, 74).

[*mêkhanê*]⁴ alay eden, onları hicveden kısa oyunlara işaret etmektedir (Thomson, 2004, s. 246).

Seyircinin ilgisini üçlemeden daha çok cezbeden satir oyunları, zamanla müstakil bir türe dönüşmüştür: Komedya. Üstelik kendisi dönüşürken, Yunan kültürünü de dönüştürmüştür (Thomson, 2004, s. 253). Tüm kentin, yarışmalar sırasında boş kalan evlere giren hırsızlar istisna, birlikte izlediği satir oyunları, zaten insan biçiminde olan ve binbir zaafı olan Yunan tanrılarının kutsallığına ilişkin tüm *aura* 'yı alıp götürmüştür. Bir yerden sonra doğa [*physis*] olaylarına ilişkin mitolojik açıklamalar, niteliksiz tragedya yazarının ucuz hilesi gibi, *deus ex machina* gibi algılanmaya başlamıştır. *Mythos*'un rolünü *logos*'a veren yeni açıklamalara ihtiyaç doğmuştur. Evrenin *arkhê*'sinin, yani ilkesinin Zeus'tan başka bir açıklaması olması gerektiği düşünölmeye başlamıştır (Dürüşken, 2014, s.6-7).

Sokrates Öncesi Felsefe ve *Paideia*

İşte bu açıklamaların bilinen ilki Miletoslu Thales'ten gelmiş ve Thales evrenin değişmez ilkesinin [*arkhê*] “su” olduğunu söylemiştir (Diels & Kranz,⁵ 1954; DK11, A12). Daha sonra buna “hava” diyen de olmuştur, “ateş” diyen de, öğelerin⁶ dördünü birden kullanan da. Mesele artık evrenin [*kosmos*] tanrılardan nasıl doğduğu [*kosmogonia*] değil, onun insan aklıyla [*logos*] nasıl temellendirildiğidir [*kosmologia*].

Sırasıyla Thales, Anaksimenes ve Anaksimandros gibi ilk filozoflar, evrenin başlangıcı ve/veya ilkesi olarak doğal unsurları düşünmüşlerdir. Thales'e göre evrenin başlangıcındaki temel ilke sudur [*hydôr*] (DK11, A12).⁷ Anaksimandros, *aperion* adını verdiği sonsuz ya da sınırsız, belirsiz bir şeyi koymuştur evrenin başlangıcına (DK12,

⁴ Daha bilinen Latince ifadeyle: *Deus ex machina*.

⁵ Buradan itibaren, Hermann Diels ve Walter Kranz'ın derlediği fragmanlara kaynak gösterirken, geleneksel yöntem (APA stiline ve Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü kurallarının el verdiği ölçüde) kullanılacaktır. Bu yöntemde, “DK11, A12” gibi bir atıfta, “DK” Diels ve Kranz soy isimlerinin baş harflerine, “11” ilgili filozofa ait numaraya, “A” fragman türüne, “12” ise fragman numarasına işaret eder.

⁶ Dört öğe ya da unsur: Toprak, hava, su, ateş.

⁷ Ayrıca bkz. Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, 2019, s. 23.

B1-3).⁸ Anaksimenes’e göre bu ilke, sınırsızdır fakat belirsiz değildir, sonsuz ve belirli olan havadır. Evrende hava [*aêr*], insanda soluk [*pneuma*], gökte rüzgâr [*pneuma*] olarak ifade edilir (DK13, A17).⁹ Empedokles’e göre evrendeki değişim dört ögenin dostlukla [*philia*] birleşip nifakla [*neikos*] ayrışması sürecidir (DK31, B16-17).

Herakleitos için de en baş öge ateş [*pyr*] olsa da, karşıtlar üzerinden ve *logos*’a göre gerçekleşen değişim hiç bitmez, değişmeyen bir şey aramak yersizdir (DK22, A5). Ksenophanes *arkhê* olarak yer yer toprağı (DK21, B27), zaman zaman da tek Tanrı’yı öne sürer (DK21, B23).¹⁰ Parmenides ise, değişimi ve çokluğu yadsır—hakiki varolan [*eon*] birdir, çokluk duyulur dünyanın bir yanılsamasıdır (DK28, B8). Akledilir olan ve duyulur olan, iki ayrı varlık düzeyidir [*hypostasis*]. Akledilir olana hakikat [*alêtheia*], duyulur olana ise <k/s>anı [*doksa*] eşlik eder. Akledilir alanın *arkhêsi* birlik, duyulur alanınki ise sıcak ve soğuktur (DK28, A1, A24).¹¹

Demokritos bölünmez olan [*atomon*] ve boşluğu [*kenon*] ilke sayar (DK55, B156-166); Anaksagoras ise tohumlar [*spermata*] ve akli [*nous*] (DK59, B4, 11).

Pythagorasçılar içinse doğal varolanlar matematiğin nesnelerinden ya da sayılardan türemiştir, doğanın gizemi, matematik sayesinde çözülebilir, her şey için sayılarda bir karşılık vardır, müzikteki uyum [*harmonia*] yasaları da sayılarla anlatılabilir cinstendir (DK58, B5).

Özetle, Sokrates’e kadar filozofların gündemi doğa olayları olmuştur (Çakmak, 2015, s. 51). Bu yüzden de onlara doğa filozofları anlamında “fizikçiler” denmiştir. Bu dönemde genel olarak *anthrôpos*, yani insan, felsefenin konusu değildir. Kırıntılarda¹² da *anthrôpos*’tan ziyade yerine *broton* yani “ölümlü” ya da *bion* yani “hayatta olan” ifadeleri

⁸ Ayrıca bkz. Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, 2019, s. 53.

⁹ Ayrıca bkz. Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, 2019, s. 91.

¹⁰ Ayrıca bkz. Ksenophanes, 2019, s. 7-8, 25, 29.

¹¹ Ayrıca bkz. Parmenides, 2019, s. 43, 59.

¹² Bugün daha ziyade “fragmanlar” şeklinde karşılanan Latince sözcük *fragmenta* için “kırıntılar” karşılığını kullanan ilk isim geç dönem Osmanlı filozofu Baha Tevfik’tir (Tevfik, s. 21).

kullanılır.¹³ Denebilir ki insan, Sokrates öncesi felsefeye, yalnızca doğal sınırlılığıyla konu olmuştur.

Eski Yunan felsefesinde gündemin “insan” olmasının, “yaşam” olmasının, “eğitim” olmasının, “ahlak” olmasının, Sokrates sayesinde olduğu söylenir (Conford, 2003, s. 38). Gerçekten de, Sokrates öncesi Yunan felsefesinden, insana ve eğitime ilişkin çok bir şey kalmamıştır—hatta neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. Geriye kalan birkaç kırıntıdır sadece.

***Paideia* Fragmanları**

Daha önce de dile getirildiği üzere, ne yazık ki, *paideia* ve onun mahiyeti konusunda, Sokrates öncesi felsefe geleneğinden kalanlar epey sınırlıdır. Sokrates öncesi filozoflardan kalan kırıntıları, başka bir deyişle “fragmanları” derleyen ve yüz yıldır bu konuda artık klasik kabul edilen tek kaynağı hazırlayan Hermann Diels ve Walter Kranz’ın hazırladığı Sokrates öncesi felsefe indeksine bakılırsa da bu görülecektir. Söz konusu indeksin *paideia* [eğitim] ve *paideuein* [eğitmek] maddelerine bakıldığında (DK, III, s. 330), konuya ilişkin sınırlı malzemenin aşağıdaki gibi olduğu görülecektir:

1) Herakleitos, DK22B134:

Ἡράκλειτος τὴν παιδείαν ἕτερον ἥλιον εἶναι τοῖς πεπαιδευμένοις ἔλεγεν.

Hêrakleitos tên paideian heteron hêlion einai tois papaideumenois elegen.

“Herakleitos eğitimin eğitlimlilerin bir başka Güneş’i olduğunu söyledi.”

Herakleitos’un ilgili fragmanda,¹⁴ eğitimi eğitlimli kişilerin Güneş’i addetmesi, onun eğitimi bir aydınlatıcı, yol gösterici, ısıtıcı, yaşam verici bir süreç saydığına işaret eder. Yunan kültüründe bilmenin en temel kaynağı olan görme, Güneş olmadan olanaksızdır. Ayrıca Güneş, bireyin zor da olsa, kısarak da olsa, gözünü çevirmesi gereken yerdir. Platon’un eğitimi diyalektik bir yol olarak ele aldığı mağara alegorisinde de, ilgili sürecin son aşamasının mağaradan çıkarılan tutsağın kamaşan, acıyan gözünü Güneş’e

¹³ Bunun bir örneği için bkz. Parmenides, 2019, s. 29-33 (DK28, B8).

¹⁴ Ayrıca bkz. Herakleitos, 2016, s. 215.

çevirmesini sağlamak olması, bu benzetmenin Yunan kültürüne yabancı bir benzetme olmadığını düşündürür.

2) Demokritos, DK55B178:

πάντων κάκιστον ἡ εὐπετεία παιδεῦσαι τὴν νεότητα, αὕτη γάρ ἐστι ἡ τίκτει
τὰς ἡδονὰς ταύτας, ἐξ ὧν ἡ κακότης γίνεται.

*pantôn kakiston hê eupetein paideusai tēn neonta, autê gar esti hê tiktei tas
hêdonas tautas, eks hōn hê kakotês ginetai.*

“Hepsinin içinde en kötüsü gençlerin eğitimindeki gevşeklik, çünkü kötülüğü ortaya çıkaran hazları doğuran bu.”

Demokritos’un ilgili fragmanda eğitimin ciddiye alınması gereken bir şey olduğuna ve Yunan dünyasında eğitimin temel rolünün bayağı hazlara olan düşkünlüğü dizginlemek olduğuna işaret ettiği pekâlâ söylenebilir.

3) Demokritos, DK55B180:

ἡ παιδεία εὐτυχούσι μὲν ἐστὶ κόσμος, ἀτυχούσι δὲ καταφύγιον.

hê paideia eutykhousi men esti kosmos, atykhousi de kataphygion.

“Eğitim başarılı kişiler için süs, başarısızlar içinse kaçııştır.”

Demokritos, ilgili fragmanda, başarılı kişiler için asıl onur kaynağının onların başarıları olduğunu, aldıkları eğitimin sahip oldukları başarı pastası üzerindeki çilek gibi olduğunu, başarısız kişilerinse övünecek başarıları olmadığı için eğitimleriyle övündüklerini, onun arkasına saklandıklarını söylüyor. Buradan da, Yunan kültüründe eğitimin övünülecek bir şey olduğunu ve Demokritos tarafından aslında başarı için bir araç olarak görüldüğünü, bunu amaç edinenlerinse eleştirildiğini çıkarmak mümkün görünür.

4) Demokritos, DK55B280:

ἔστιν οὐ πολλὰ τῶν σφετέρων ἀναλώσαντας παιδεῦσαί τε τοὺς παῖδας καὶ
τεῖχος τε καὶ σωτηρίην περιβαλέσθαι τοῖς τε χρήμασι καὶ τοῖς σώμασιν
αὐτῶν.

*ksestin ou polla tōn sphereteon analōsantas paideusai te tous paidas kai
teikhos te kai sôtêriên peribalesthai tois te khrêmasi kai tois sômasin autôn.*

“Sahip olduğunun çoğunu harcamadan çocuklarını eğitmek ve onların mülkleriyle bedenleri etrafında bir kalkan oluşturmak mümkün.”

Demokritos’tan kalan bu fragmandan, eğitimin Yunan dünyasında pahalı bir şey olduğu ve ailelerin çocuklarına eğitim aldırırken onların bedenlerine ve mal-mülklerine sahip çıkmayı öğrenmelerini amaçladığı çıkarılabilir.

Bütün bu kırıntılardan, başka bir deyişle fragmanlardan çıkan, her şeyden önce Eski Yunan dünyasında eğitimin önemsenen ve görünen o ki, pahalı bir şey olduğudur. Sokrates öncesi filozoflardan kalan bu parçalar, eğitimin mahiyeti ya da bir eğitim programı hakkında herhangi bir veri sunmaz. Ailelerin çocuklarına bedensel hazları ve savurganlığı dizginlemeyi öğrensinler diye eğitim aldırıldıkları, bayağı hazlara düşkünlüğün de bu eğitimin gevşek olmasına bağlandığı da bu fragmanlardan hareketle varılabilecek sonuçlar arasındadır. Söz konusu kırıntıların en önemlisi ise, Herakleitos’un eğitimi Güneş’e benzettiği fragman. Nitekim ilgili parçanın Platon’un gölgelerden hakikatlere yönelen bir diyalektik yürüyüş olarak eğitimi resmettiği ünlü mağara alegorisine kaynaklık etmiş olması pekâlâ mümkün görünür.

Parmenides’in Yolu

İçinde *paideia* yahut *paideuein* geçmese de, Sokrates öncesi felsefeden kalan *paideia* ile ilgili en önemli parça, Parmenides’in ünlü şiiri *Doğa Hakkında*’dır (DK28, B1). Söz konusu şiirde, Parmenides, Güneş’in kızları tarafından tanrıçanın efsanevi yoluna sokulur (Jaeger, 2011, 137). Öte yandan, bakirelerin sürdüğü atlar herkesi bu yola sokmaz, yalnızca “bilen” kişi bu yola yönlendirilir. Burada “bilen” kişiden kasıt, *inisiye* olmuş, bu yola çıkmaya zihnen, bedenen ve ahlâken hazır olduğunu ispatlamış kişidir. Bakirelerin sürdüğü atlar, Gece’nin sarayını arkalarında bırakıp ışığa, Güneş’e doğru yol alırlar. Bu sırada da başlarındaki örtüyü sıyıırırlar. Zira artık duyulur dünyadan akledilir dünyaya yol almaktadırlar ve bundan böyle gözleriyle değil, akıllarıyla göreceklendir. Güneş’e giden semâvî yolda iki kanatlı kapısı olan bir geçit vardır, ve o geçitin anahtarlarını ceza yağdıran *Dikê*, yani “adalet” tutmaktadır. Bakireler tanrıçaya götürdükleri kişinin adil biri olduğu konusunda *Dikê*’yi ikna ederler. Kapı açıldıktan sonra Parmenides nihayet tanrıçanın huzuruna varır. Tanrıça Parmenides’in elini eline

alır ve ona akledilirlerin değişmez hakikatini [*alêtheia*] bahşeder. Buna göre, varolan tektir, değişmez, duradurur, ezelidir, ebedidir. Bir de görünüşlerin, duyulurların dünyası vardır ki, bunlara ilişkin bilgi aslında ölümlülerin aldanışlarıdır. Oluş ve bozuluş, değişim ve hareket... hepsi duyulur dünyaya ilişkin ölümlülerin sanılarıdır [*doksa*].

Parmenides'in gecedan ya da karanlıktan Güneş'e, sanıdan hakikate, duyulurdan akledilire doğru sokulduğu bu düşsel yolculuk, daha sonra Platon ve Aristoteles'te somutlaşacak olan *paideia* programının adeta ana taslağı, temel kaynağıdır. Platon'un Parmenides'ten "baba" diye söz etmesi de bunun bir göstergesidir (*Sofist*, 241d). Herakleitos gibi Parmenides de eğitimi kişiyi Güneş'e götüren bir yola benzetmiştir ve bu düşsel yolculuk, Platon'un ünlü mağara alegorisinin de (*Devlet*, 514a-517b), bölünmüş çizgi benzetmesinin de çıkış noktasıdır (*Devlet*, 509d-511e).

Sofistler ve *Paideia*

Eski Yunan felsefesinde bir de sofistler vardır ki, onların temel ilgisinin tartışmalarda galip gelmeye ilişkin para karşılığı hileli yollar öğretmek olduğu düşünülelmıştır. Ne var ki, sofistlere ilişkin bu yaklaşım, biraz indirgemeci görünür. Nitekim *sophistês* [sofist] sözcüğünün anlamı ve kapsamı, kimlere işaret ettiği ve bilge ve filozof [*sophos*] sözcükleriyle arasındaki ilişki konusu, oldukça tartışmalıdır (Şar, 2017, s.105). Heiddegger (2004) konuyla ilgili şunları söylemiştir:

“*Sophia* lafzından türetilen *sophos*, bir şeyin kokusunu alan ve içgüdüleriyle bir şeyin özüne vakıf olan kişiler için kullanılmaktadır. Bunlar bir şeyi vasıtasız bilen, onu temelinden anlayan, bu sebeple bir meseleyi örnek olacak şekilde mükemmelen sevk ve idare eden insanlardır. *Sophia* kelimesi bu sebeple ilk olarak zanaatkârlar hakkında kullanılmıştır. *Sophia* lafzı daha sonraları şiir sanatı ve musikiye, daha doğrusu belli bir anlamda anlaşılan ve icra edilebilen her şeye teşmil edilmiştir. Aynı şekilde *sophistês* lafzı da ilk dönemlerde *sophos* anlamında kullanılıyordu. “Sofist” kelimesi ilk kullanıldığı zaman alçaltıcı ve menfi bir anlama sahip değildi. Yunancadaki bu *sophos*, *sophia* ve *sophistês* lafızları en isabetli şekilde Almancaki “anlamak” ve “anlayış” kelimelerine tekabül etmektedir. *Sophia* lafzında ortaya sonra üç husus çıkmaktadır. Bunların ilki bir şeyi temelinden anlamak,

ikincisi bilavasıta insiyak, üçüncüsü ise bir şeyi örnek olacak şekilde anlamak, yani bir şeyi [tanımanın ve bilmenin ölçüsü olabilecek şekilde] tanımak ve yapabilmektir.” (Heidegger, 2004, s. 35-36).

Heidegger’in de işaret ettiği gibi, ilk başta *sophos*’tan çok da farklı bir anlamı olmayan *sophistês* sözcüğü, “bilgiçlik satan” ya da “taslayan” —olumsuz— anlamını daha sonra kazanmış, özellikle Platon ve Aristoteles’ten sonra bu anlam yerleşik bir hal almıştır. Oysa ilk başta birbirinden ayrı düşünülmeyen *sophos* ve *sophistês*, ortaya çıkaran, açığa çıkaran, görünür hale getiren, bilinir hale getiren kişilerdir. *Sophos* denilince akla gelen kişiler de yaşam hakkında özlü sözler söyleyen, toplumsal sorunlara açıklık getirenlerdir. *Sophos*, herkesin kolay göremediği şeyleri açığa çıkaran öğretmendir, ustadır. Kendileri gezgin öğretmenler olarak bilinen sofistlerin en büyüklerinden Protagoras da kendi yaptıkları sofistlik mesleğinin, geçmişin şairlerinin yaptıklarıyla aynı olduğunu ifade etmiştir (Şar, 2017, s.108).

Kısacası, “sofist” [*sophistês*] sözcüğü “bilgelik” anlamındaki *sophia*’dan türemiştir ve “bilgiç” ya da “bilgiçlik taslayan” yahut “bilgiçlik satan” anlamlarına gelir. Birer özel öğretmen olan sofistlerden *paideia*’nın mahiyetine ilişkin kalanlarsa, yine, oldukça sınırlıdır:

1) Protagoras, DK74B11: ...

“Eğitim derine inmeyen kişide yüzeye çıkmaz.”

İlgili fragman, sıkı kişiliklerin, aldığı eğitimde derinleşmeyen, gevşek ya da yüzeysel bir eğitimden geçen zihinlerin aldığı eğitimin işe yaramayacağı, görünür olmayacağı şeklinde yorumlanabilir.

2) Protagoras, DK74A25:

[ΠΡ.] ἡγοῦμαι [. . .] ἀνδρὶ παιδείας μέγιστον μέρος εἶναι περὶ ἐπὼν δεινὸν εἶναι· ἔστιν δὲ τοῦτο τὰ ὑπὸ τῶν ποιητῶν λεγόμενα οἷόν τ’ εἶναι συνιέναι ἃ τε ὀρθῶς πεποιῆται καὶ ἃ μὴ [. . .].

[PR.] *hégoumai ... andri paideias megiston meros einai peri epôn deinon einai; estin de touto ta hypo tôn poiêton legomena hoion t’ einai synienai ha te orthôs pepoiêtai ha mê ...*

“PROTAGORAS: Bence... bir adamın eğitiminin en büyük kısmı şiirler konusunda uzmanlaşmak; bu da şariler tarafından neyin doğru bir şekilde yazıldığını, neyinse yazılmadığını anlamak demek...”

Protagoras’ın yaşadığı dönemde tarihin, felsefenin, dinin, tragedyanın... her şeyin şiir formunda dile getirildiği düşünülürse, ilgili fragman en önemli eğitimin yazın ya da okur-yazarlık eğitimi olduğu şeklinde yorumlanabilir.

3) Protagoras, DK74A5:

[PIP.] ἐγὼ οὖν τούτων τὴν ἐναντίαν ἅπασαν ὁδὸν ἐλήλυθα, καὶ ὁμολογῶ τε σοφιστῆς εἶναι καὶ παιδεύειν ἀνθρώπους [. . .].

[PR.] *egô oun toutôn tēn enantian hapasan hodon elélytha, kai homologô te sophistēs einai kai paideuein anthrôpous ...*

“PROTAGORAS: Ben onların gittiği yolun tersine gidiyorum ve bir sofist olduğumu ve insanları eğittiğimi kabul ediyorum...”

Protagoras’tan kalan bu fragman, sofistlerin hileli çürütmeler konusunda kişileri para karşılığı eğitmek konusundaki kötü ününe rağmen, Protagoras’ın sofist olduğuna ve insanları eğittiğini inkâr etmediğine işaret eder. Burada eğitimden kasıt, para karşılığı çeşitli tartışma hileleri öğretmektir.

4) Gorgias, DK76A2:

τὴμ μὲν ἀδελφὴν Δηικράτης τῇγ Γοργίου ἔσχεν, ἐκ ταύτης δ’ αὐτῷ γίγνεται Ἱπποκράτης, Ἱπποκράτους δ’ Εὐμόλπος, ὃς εἰκόνα τήν δ’ ἀνέθηκεν δισσῶν, παιδείας καὶ φιλίας ἕνεκα.

tēn men adelphēn Dēikratēs tēn Gorgious eskhen, ek tautēs d’ autōi gignetai Hippokratēs, Hippokratous d’ Eumolpos, hos eikona tēn d’ anethēken dissōn, paideias kai philias heneka.

“Deikrates Gorgias’ın kız kardeşini aldı, ondan Hippokrates doğdu, Hippokrates’ten de bu heykeli iki şeye, eğitim ve dostluğa adayan Eumolpos.”

Bir heykel üzerindeki yazıttan kalan bu fragman çok şey anlatmıyor görünse de, ilgili ifadelerden eğitim ve dostluğun Yunan dünyasında uğruna heykel adanacak birer erdem kabul edildiği çıkarılabilir.

5) Gorgias, DK76B14:

διόπερ ταχεῖα μὲν ἄτεχνος δ' ἦν ἡ διδασκαλία τοῖς μανθάνουσι παρ' αὐτῶν· οὐ γὰρ τέχνην ἀλλὰ τὰ ἀπὸ τῆς τέχνης διδόντες παιδεύειν ὑπελάμβανον, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἐπιστήμην φάσκων παραδώσειν ἐπὶ τὸ μηδὲν πονεῖν τοὺς πόδας, εἴτα σκυτοτομικὴν μὲν μὴ διδάσκοι μηδ' ὅθεν δυνήσεται πορίζεσθαι τὰ τοιαῦτα, δοίη δὲ πολλὰ γένη παντοδαπῶν ὑποδημάτων.

dioper takheia men atekhnos d' ên hê didaskalia tois manthanousi par' autôn; ou gar tekhnên alla ta apo tês tekhnês didontes paideuein hypolambanon, hôsper an ei tis epistêmên phaskôn epi to mêden ponein tous podas, eita skytotomikên men mê didaskoi mêd' hothen dynêsetai porizesthai ta tioauta, doiê de polla genê pantodapôn hypodêmatôn.

“Dolayısıyla da, öğrencilerine verdikleri eğitim çabuk ama ilgili sanata aykırıydı [*atekhnos*]. Çünkü sanat değil de, ilgili sanatın sonuçlarını vererek, yaptıklarını eğitim sayıyorlardı, tıpkı ayakta ağrı olmamasına ilişkin bilgi vereceğini söyleyen birinin, kunduracılık sanatını ya da bu gibi bir sanatta yetkinleşme yollarını öğretmek yerine, her tarzda cins cins ayakkabılar sunması gibi—bu, işe yaraymış olabilir, ama aktarılan sanat değildir.”

Aristoteles’in *Sofistçe Çürütmeler* (183b35-184a)¹⁵ kitabında geçen ilgili fragman, sofistlerin eğitim anlayışlarının ezberci olduğuna, eğitime konu her neyse onun nedenleriyle uğraşıp öğrencilerine onu aktarmak yerine sonuçları ezberletmeyi tercih ettiklerine işaret ediyor görünür.

Sofistlerden kalan bu kırıntılardan çıkarılabilecek olansa, Sofistlerin öğrencilerine para karşılığı hileli argümanlar ezberlettikleri algısının biraz acımasızca olduğu, insan konusuna ve eğitime önem veren sofistlerin para karşılığı ders vermekle çok da övünmedikleri olsa gerektir.

Sokrates ve *Paideia*

Felsefenin gündemini doğadan insana taşıdığı için Eski Yunan felsefesinin miladı kabul edilen Sokrates, felsefi ilgi ve araştırmayı erdem, sorumluluk gibi temellerden hareketle insan ve eğitim meselelerine yöneltip, insanın olgunlaşma sürecinde yol gösterici olan hocalarının önemine vurgu yapmasıyla eğitim alanında sürdürülmeye değer büyük bir

¹⁵ Aristoteles eserlerine değinirken, hangi çeviri ya da edisyon kullanılırsa kullanılsın, Bekker edisyonunun (1831) sayfa, sütun ve satır numaralarına atıf yapmak evrensel bir kural, akademik bir gelenek haline gelmiştir. 1253a7 örneğinde “1253” sayfa numarasına, “a” sütuna, “7” ise satıra işaret etmektedir.

miras bırakmıştır. Antik dönemin insan ve eğitim görüşlerinin şekillenmesinde, özellikle dönemin iki büyük filozofu olan Platon ve Aristoteles'in kendi felsefî tavırlarını yükseltmelerinde, Sokrates'in büyük rol oynadığı açıktır.

Yaşamı ve kişiliği bakımından bir muamma [İng. *enigma*] addedilen Sokrates'in M.Ö. 470 civarında doğduğu ve 399'da öldüğü; aktif felsefe yaşantısının 450-400 yıllarına denk düştüğü düşünülmektedir (Skirbekk & Gilje, 2011, s. 61). Babasının heykeltıraş, annesinin ise bir ebe olduğu rivayet edilir (Vorlander, 2008, s. 88). Önceleri babasının işine girdiği, heykeltıraşlık yaptığı, sonra dönemin diğer işlerinin bilgisini öğrenmek isterken, sofistlerin yaptıkları işin tehlikeli bir iş olduğu kanısına vardığı ve en nihayetinde bütün ömrünü onlarla mücadele ederek yaşayıp bitirdiği söylenir (Gökberk, 2004, s. 43).

İlk Atinalı filozof olan Sokrates, ardında yazılı eser bırakmamıştır. Tüm yaşamını kendi bilgisizliğinin farkına varmak üzerine kuran Sokrates'in bir doktrin inşa edip bunu yazılı olarak bırakması da beklenemezdi. Sokrates'in felsefeye etkinliği yazmaktan ziyade gençlerle sohbet etmek, onları bildiklerini sandıkları konularda *argüman*larla [*logos*] sıkıştırmak, neyi bildiklerini sandıklarını ve bilmediklerini onlara göstermek, ayrıca bilindiği sanılan kavramların neliklerini araştırmak ya da soruşturmak üzerine kuruludur.

Sokrates'i felsefe tarihinde bir milat yapanın onun felsefe gündemini doğadan insana, onun yaşamına yöneltmesi olduğu, Sokrates'ten önce felsefecilerin “insan” konusunun üzerinde durmadığı söylenmişti. Peki, Sokrates için insan neydi? Bu soruya, Ernst Cassirer'e (1997) göre, ancak şöyle bir yanıt verilebilir: Sokrates'e göre insan, sürekli olarak kendini araştıran bir varolan, var olduğu her an varoluşunun koşullarını inceleyen ve denetleyen, en azından bu imkâna sahip olan bir canlı ya da hayvandır. Yaşamın gerçek değeri de bu sorgulamada ve denetlemede, bu eleştirel tutumda bulunur. Özetle, insan, kendisine “ussal bir soru sorulduğunda ussal bir yanıt verebilen varlık” olarak tanımlanabilir. Sokrates düşüncesinde, “insanın gerek bilgisi, gerekse ahlaklılığı bu çerçeve içinde kavranabilir. İnsan, bu temel yetisi, yani kendine ve başkalarına yanıt verebilme yetisi ile ‘sorumlu’ bir varlık, bir ahlaksal özne olur.” (s.17).

Sokrates'e ilişkin bilinenler, ağırlıklı olarak Platon'un diyaloglarıdır. Platon'un *Savunma*, *Euthyphron*, *Kriton*, *Lysis*, *Lakhes* ve *Kharmides* diyalogları, "Sokratik diyaloglar" olarak kabul edilir ve bu diyaloglardan Sokrates'e ilişkin çıkarımlar yapılır.

Savunma kendi bilgisizliğinin farkında olmak, neyi bilmediğini bilmek fikri üzerine kuruludur ve oldukça önemli bir mesajla sona erer: "üzerine düşünülmemiş bir hayat, yaşanmaya değmez" (*Savunma*, 38a5-6). *Euthyphron*'un konusu ise kutsalın ne olduğudur ve nelik ortaya çıkmadan diyalog biter. *Kriton*'da Sokrates niçin yasalara karşı çıkmamak gerektiğini temellendirir. *Lysis* dostluk hakkında sonuçsuz bırakılan bir diyalogdur. *Lakhes*'te de yiğitliğin bir bilgi olup olmadığı ucu açık bırakılır. *Kharmides*'te ise konu ölçülülüktür [*sôphrosynê*] ve ölçülülük "kendini bilmek," dolayısıyla da bilgisizliğini bilmek olarak sunulur, diyalog, bunun bir bilgi olup olmadığı konusunda bir açmazla [*aporia*] sonuçlanır (Şentuna & Babür, 2007, s. 21-23).

Sokrates bütün bu diyaloglarda konu her ne ise onun ne olduğunu sorarak yola çıkar, böylece felsefenin temel sorusu felsefe tarihi sahnesindeki yerini alır: Nedir? [*ti esti?*] Bu soruyu sormak, *nelik* arayışına girmektir, konuyu tam manasıyla *nesneleştirme*dir. Sokrates, ilgili diyaloglarda, muhatabına sorularıyla önce bildiği sandığı hemen hiçbir şeyi bilmediğini ve bilmediği şeyleri bilmediği başka şeylerle açıklamaya çalıştığını gösterir. Karşısındakini küçücük bir sağlam zeminden çok temkinli bir şekilde hareket etmeye zorlar, onu utandırarak cahil cesaretinden kurtarır.

Sokrates'in yönteminin bir yönü de, muhatabın bilmediğini sandığı şeyleri, onu bildiği az şeyden hareketle, yeni bağıntılar kurmaya zorlayarak, bildiğini göstermektir. Buna bir *mythos*'tan hareketle "anımsama" [*anamnêsis*] dense de, burada asıl önemli olan yöntemdir. Zaten Sokratik diyaloglar genel olarak *aporetik* 'tir, yani bir sonuçtan ziyade açmazla biterler, nitekim burada amaç yöntemin yahut işlemin kendisidir, elde edilecek olası sonuç teferruatıdır.

Sokratik yöntem, bu bakımdan, amacı soru-cevap işleminin kendisi olan, sonuçlardan çok sürecin öğrettikleriyle ilgilenen bir *paideia* yöntemidir, modern terminolojiyle bir "pedagojidir." Sokratik yöntem, muhatabına bilgisizliğinin farkına varmayı, düşünmeden konuşmamayı, öte yandan bildiği çok az şeyden hareketle doğru bağıntılar kurarak da bir

yerlere varılabileceğini sinir bozucu bir deneyimle öğreten etkili bir yöntemdir. Üstelik Sokratik yöntem, muhataba düşünmenin her zaman yapmadığı ve başlarda hamlık sebebiyle zor ve yorucu olan ciddi bir işlerlik olduğunu da yaşatarak öğretir ki, bu deneyimin yöntemin muhatabına çok şey kattığı su götürmez.

Demek ki Sokratik yöntem, kişiye bir nevi kibir olan cahil cesaretini törpülemesi bakımından ona karakter erdemi kazandıran, mecbur bırakarak düşünmeyi öğretmesi bakımından da düşünce erdemi kazandıran, tam manasıyla bir eğitimidir [*paideia*].

Sokratik yöntemin yanında, Sokrates'in yaşam tarzı yahut yapıp etmeleri de bir nevi *paideia*'dır. Özellikle savunması ve zindanda idamı beklerken yapıp ettikleri, son anları, etrafındaki kişiler için tam manasıyla ders niteliğindedir. Sözgelisi, idamına az bir süre kala dostu Kriton Sokrates'i zindandan kaçırmak ister, her şey ayarlanmış, ama Sokrates bunu reddeder.

Kriton, Sokrates'i kaçırmaya ikna etmek için, eğer Sokrates bu kaçıışı kabul etmezse bütün herkesin kendisini (Kriton'u) ayıplayacağını, çünkü buna imkânı olduğu halde en yakın dostunun hayatını kurtarmamış olacağını düşüneceklerini söyler. Ne var ki, çoğunluğun kanaatleri ya da fikirleri Sokrates için güçlü ya da ikna edici bir *argüman* olmaz. Zira herhangi bir konuda çoğunluğun kanaatleri değil, o konunun uzmanının görüşü önemlidir (*Kriton*, 47a-48a).

Dahası, kaçmak yasalara saygısızlıktır, yasalar her ne kadar adil uygulanmamış olsa da, ceza ne kadar haksız da olsa, kötülüğe kötülükle karşılık vermeyi Sokrates kendisine yakıştırmaz. Onlarca yılını Atinalı gençlere erdem, karakter, etik... kısaca ahlâk aşılama çalışması olarak, canını kurtarmak adına kendi ilkelerine aykırı davranmayı reddeder Sokrates. Nitekim onun için aslolan yaşamak değil, iyi [*eu*] yaşamaktır. İyi yaşamak da erdemli ve adil bir ruhla mümkün olur. Öte yandan yasaları çiğneyip kaçmak, adil olmayan yahut haksız bir davranıştır ve ruhu yaralar, yaralı bir ruhla da iyi yaşanamaz (*Kriton*, 48a-48b).

Aynı şekilde, yasaları çiğnemek Atina'ya da zarar verecektir, yasaları çiğnenen bir kent giderek adil bir kent olmaktan uzaklaşacaktır, ne var ki insan ancak adil bir kentte iyi

yaşayabilir, dolayısıyla yalnızca hayatta kalmak için kaçmak, Sokrates için bir seçenek değildir—iyi yaşamak söz konusu olmayacaksa (*Kriton*, 48b).

Sokrates’in son sözleri “kendinize dikkat edin” (*Phaidon*, 115b-c) olur ki, bu da “üzerine düşünülmeyen bir hayat, yaşanmaya değmez” düsturunun bir devamı olarak görülebilir. Sokrates’in bu tutumundan, *paideia* bağlamında, onun, Atinalı gençleri “iyi” [*agathos*] yapacak ve onlara *logos* [akıl yürütme becerisi] kazandıracak Sokratik diyalogların, doğurtmaların yanında, kendi davranışlarını da *paideia*’nın bir parçası olarak gördüğü, gençleri eğiten kişinin yaşamı ve davranışlarıyla da bir “rol model” olması gerektiğini düşündüğü pekâlâ çıkarılabilir.

Dahası, Sokrates’in ölümü göze alarak hem savunmasında hem zindanda doğru bildiğinden şaşmaması, doğruyu söylemekteki ısrarı, rahatsız edici ve riskli dobralığı, yani kısaca sergilediği bu *parrhêsia*, felsefe yolundaki öğrencilerine aşılacak istediği felsefî tavra işaret eder (Foucault, 2019, s. 76). Felsefe eğitiminin en önemli noktası, Sokrates’in tutumundan anlaşıldığı üzere, güzel ve iyi, aynı zamanda akıllı kişiye doğruculuğu [*parrhêsia*] aşılamdır, bunu da yapmanın yolu önce bizzat doğrucu [*parrhêsiastês*] olmaktır.

Platon ve *Paideia*

Sokrates'in öğrencisi Platon'un eğitimden [*paideia*] ne anladığını yerli yerine oturtabilmek için, önce onun insan [*anthrôpos*], kent¹⁶ [*polis*] ve erdem [*aretê*] kavramlarını nasıl kurduğuna bakmak gerekir. Öte yandan, ilk sistem filozofu olduğu söylenegelmiş olan Platon'un bu kavramlarını ortaya koyabilmek için de, onun kurduğu sistemin kaynaklarını belirlemek gerekir. Nitekim onun insandan, erdemden, kentten ne kastettiğini, varolanların hakikatine ilişkin kurduğu düzenden bağımsız olarak kavramak imkânsız görünür. Dolayısıyla, Platon'un eğitimden ne anladığını, ona nasıl bir rol biçtiğini anlayabilmek için, önce onun sisteminin kaynaklarını ortaya koymak gerekir.

Hakikatin Diyalektik Yolu

Platon'un sisteminin en temelinde, onun Parmenides'ten devraldığı duyulurlar-akledilirler ayrımı yatar. Platon'a göre duyulur şeyler, duyulurlar [*aisthêton*] hakikate konu değildir; bunlar yalnızca akledilir şeylerin, akledilirlerin [*noêton*] bir görünüşünden, bir gölgesinden, bir tezahüründen, suretinden ibarettir, yegâne hakiki varolanlar akledilirlerdir. Duyulur dünya duyularla algılanır; akledilir dünya ise akılla kavranır, zaten felsefenin asıl maksadı da duyulur tezahürlerden bir kavram ortaya çıkarmak ve onu akledilir gerçekliklere yöneltmektir ki, Platon bu akledilir gerçekliklere “*idea*” ya da “biçim” [*eidos*] der.

Sözkonusu ayrımın en net ortaya konduğu yer ise, *Devlet*'in 7. kitabındaki meşhur mağara alegorisidir (*Devlet*, 514a-520a).¹⁷ Platon, bu parçada, okura bir mağara hayal ettirir. Bu mağarada insanlar doğdukları günden beri, mağaranın duvarına dönük şekilde, zincire vurulmuş ve hiç yer değiştirememiş şekilde dururlar. Hatta öyle ki başlarını bile yana çevirememişlerdir. Böyle bir durumda sadece önlerinde ne varsa onu görebileceklerdir. Arkalarında bir ateş yanar, ateşle bu tutsaklar arasından sarp bir yol geçer, yolun kenarına

¹⁶ Başka bir deyişle, modern terminolojiyle “devlet.”

¹⁷ Platon eserlerinden söz ederken, atıflar evrensel bir kural, bir akademi geleneği olarak, Stephanus (Henri Estienne) edisyonuna (1578) göre yapılır. Stephanus pajinasyon sistemine göre, her sayfa yukarıdan aşağıya a, b, c, d, e harfleriyle bölünür. 514a örneğindeki “514” Stephanus edisyonunun sayfa numarasına, “a” ise sayfadaki satır grubuna işaret eder (Suzanne, 2009).

bir duvar örülmüştür.¹⁸ Bu duvarın ardından ve üstünden her türden nesneler geçer; tahtadan veya taştan insan ve hayvan suretleri vb. şeyler. Bu durumda tutsaklar ne görürler? Yanan ateşin aydınlatmasıyla mağara duvarına yansıyan gölgelerden başka bir şey görmezler, bunlar duvarın gerisinden geçen nesnelerin gölgeleridir. Ne yazık ki bu gölgeler ve bu hareketler tutsaklar için tek gerçeklik olacaktır (*Devlet*, 514a-520a).

Bu tutsaklardan biri, bir kurtarıcı tarafından zincirlerinden kurtarılmış, yerinden kalkmaya, başını çevirmeye, yürümeye ve ışığın geldiği yöne bakmaya zorlanmış olsun. Bacaklarının hamlığı ve gözlerinin kamaşması veya yanması onu rahatsız edecek, sözkonusu rahatsızlık onu ilk başta gerçek dünyaya açılmaya direnmeye itecektir. Mağaranın dışına doğru yönlendirildikçe, önce gölgeleri, daha sonra yavaş yavaş varolanların sudaki yansımalarını, daha sonra varolanların kendilerini, en son da gökyüzünü görecek—önce Ay ve yıldızları, daha sonra da Güneş'i (*Devlet*, 514a-520a).

İşte insanlık durumunun resmi böyledir: Mağara, bu dünyadır, mağaradaki gölgeler ise duyuların algılayamadığı bir gerçekliğin tezahürlerinden ibarettir; gölgelerden hakiki nesnelere dönen tutsak ise felsefe sayesinde hareketli tezahürlerden vazgeçen ve aklın sabit gerçekliklerine yani *ideal*lara yönelen ruhtur.

Bu dönüşümü gerçekleştirmek için, bir başka deyişle önce duyumlardan *ideaları* çıkarmak, sonra da *ideaların* kendilerinden iyi *ideasını*, yani bütün *ideaların* üstündeki mutlak mükemmelliği çıkarmak için uygulanan yönteme Platon “diyalektik” [*dialektikê*] adını verir. Bu yöntemin temelindeki amaç, duyuların sebep olduğu hatalardan ruhu arındırmaktır, her şeyde ideal unsuru yani hakiki gerçekliği aramaktır, duyulur tezahürleri *ideal*lara indirgemektir—ki o *idealar* o tezahürleri açıklasın. Sözgelişi duyulur ve kusurlu tüm üçgenler ideal ve kusursuz üçgene indirgenir, böylece daha az genel *ideaları* en genel *ideal*lara yükseltilir, ta ki bütün *ideal*ardan hem daha genel hem de daha mükemmel bir *ideaya*, yani iyi *ideasına* yahut Tanrı *ideasına* ulaşsın. Ne de olsa bu *idea* her şeyin nedenidir.

¹⁸ Tam da şarlatanların izleyenleri hayran bırakan sahte hünerlerini bir tahta perdenin ardına gizlemeleri gibi.

Platon, mağara alegorisiyle okura hayal ettirdiği durumu bölünmüş çizgi benzetmesiyle pekiştirir (*Devlet*, 509d-511e). Bölünmüş çizginin [i] görülür şeylere [*horaton*] işaret eden kısmının ilk parçasına [ia] gölgeler ve şeylerin sudaki imgeleri [*phantasma*], ikinci parçasına ise [ib] doğal ve yapma nesneler denk gelir. Çizginin [ii] akledilir olanlara ayrılan kısmının ilk bölümüne [iia] varsayımlar [*hypothesis*], ikinci bölümüne ise [iib] *idealar*, başka bir deyişle *formlar* ve/veya *biçimler* denk gelir. [ia] İmgelere karşılaştırmayla [*eikasia*] bakılarak sanı [*doksa*] elde edilir. [ib] Doğal ve yapma nesnelere inançla [*pistis*] bakılarak da doğru sanı [*alêthes doksa*]. [iia] Varsayımlar enine boyuna düşünme [*dianoia*] aracılığıyla sınanır ve matematiğin, geometrinin bilgisi elde edilir. [iib] En üst aşamada ise bir alt düzeyde varılan sonuçlar birer varsayım olarak ele alınır ve akıl yürütmeye [*dialegesthai*] artık hipotetik olmayan bir noktaya, her şeyin temeline, biçimlere ulaşılır. Akletme [*noêsis*] artık kavramlar arasında gidip gelir ve bilgiye [*epistêmê*], *ideaların* sağlam bilgisine varılır—felsefe de en nihayetinde bunu yapmaktır (Güzel, 2008, s.225).

İşte *paideia*, yani eğitim, Platon'da, mağaradaki tutsağı bacağındaki hamliğa rağmen dışarı, mağaranın dışına doğru yürümeye ve gözlerinin kamaşmasına rağmen, gözünü gölgelerden ışığa, nesnelerin kendisine çevirmeye ikna etme, onunla birlikte yürüme işidir (Jaeger, 1947, s. 291-294; Gurley, 1999, s. 351). Başka bir deyişle, bireyi görülür olanlara ilişkin sanıdan akledilirlerin sağlam bilgisine giden yola sokma (*Devlet*, 518c).

Ruh ve Kent ya da Mutluluk ve Adalet

Peki, o halde eğitimin hem öznesi hem de nesnesi durumundaki insan nedir? Amacı mutluluğa [*eudaimonia*] erişmek olan insan, hem duyulur dünyaya hem de akledilir dünyaya tutunur. Platon insanı üç kısma ya da daha ziyade üç farklı güce ya da yetiye [*dynamis*] ayırır: Arzu [*epithymia*], yürek/irade [*thymos*] ve akıl [*logos*].

Tensel ve duyulur hazların bütünü kapsayan arzu, beslenme ve üreme gibi işlevleri idare eder ve bedenin alt kısmında, diyaframın hemen altında konumlanır; yürek ise isminin işaret ettiği üzere bedenin üst kısmındadır, asil ve cesur içgüdünün kaynağıdır fakat bu içgüdüye kendiliğinden bir yön vermeye kabil değildir; bunların en tepesinde,

başta, akıl bulunur, hakikati ancak o bilebilir, kalbi ve işler haldeki güçlerini hakikate yöneltebilir ve böylece aşağı ya da bayağı tutkuları [*pathos*] idare edebilir. Bu bağlamda Platon, insanı bir atlı arabaya benzetir; bu benzetmede arabacı akli simgeler, yiğit ve uysal at yüreğe, atılgan ve yabani diğer at da itkilere [*hormê*] ve tutkulara işaret eder (*Phaidros*, 246a-247b).

Platon, ideal kentini [*polis*], kurguladığı insan tipi üzerine inşa eder (*Devlet*, 439e-441c). Ayrıntısıyla tarif edilen üç güç (i.e. akıl, yürek, arzu), her bireyde tam bir denge durumunda değildir, kiminde akıl ağır basar, kiminde yürek üstün gelir, kiminde ise tutkular öne geçer. İşte bu sebepten, kentte de tüm vatandaşların *bir* ve aynı işlevi yerine getirmesi imkânsızdır. Dolayısıyla kent ya da devlet dâhilinde üç temel işlev birimi olacaktır, dolayısıyla da üç tür yurttaş, modern terminolojiyle, üç sınıflı bir toplum: En üstte olan yöneticiler, devletin başı, akli ve düşüncesi olacaklar; yüreği simgeleyen savaşçılar savunma işlevini yerine getirecekler; son olarak, insan ruhunun üçüncü gücüne tekabül eden sade yurttaşlar [*phauloi*], özellikle de zanaatkârlar ise çalışmalarıyla devleti yaşatacaklardır.

Bunun yanında, insan ruhundaki her özgün güç, kentte yaşayan her ayrı vatandaş sınıfı, kendine özgü bir erdeme sahiptir, bunun anlamı da her bir gücün ya da her bir sınıfın kendi işini tam ve eksiksiz bir şekilde yapması demektir (*Devlet*, 441d).

Aklın işi hakikati bilmektir, onun bu amaca tutunması gerekir, hakikate eriştiğinde erdemini gerçekleştirdi demektir, bu erdem de aklıbaşındalık [*phronêsis*] ya da bilgeliktir [*sophia*] ki, Antik Yunan insanının gözünde bunlar aynı şeydir ve bu iki kelime esas itibarıyla eşanlamlıdır (*Devlet*, 428b). Yöneticilerin erdemi de aklıbaşındalıktır. En nihayetinde kentin akli onlardır. Bütün bir kent için neyin uygun olup olmadığını öngörme, buna göre tedbir alma ve hareket etmeyi bilme işini yapması gereken onlardır.

Yüreğin erdemi yiğitliktir [*andreia*], bu hem edilgin hem etkin bir erdemdir, çünkü hem aklın emirlerini alır hem de onları işletir. Kentte yiğitlik savaşçılara özgü bir erdemdir, onlar idarecilerinin emirlerine uymakla yükümlüdürler, kentin çıkarına olan emirleri yerine getirmek için hiçbir tehlikeden kaçmamaya mecburdurlar (*Devlet*, 429a).

Ölçölülük [*sôphrosynê*], tutkunun neden olduğu itkilere kendini bırakmamak demektir, bu yüzden arzuya ilişkin bir erdemdir. Diğer taraftan, kentte insan olarak her vatandaşa emredilen ölçölülük, ruhun aşağı kısmına denk gelen sade yurttaşlar sınıfının erdemi olacaktır (*Devlet*, 430e).

Nihayet, bu üç erdemin birleşmesiyle hem insanda hem devlette dördüncü bir erdem ortaya çıkar: Adalet [*dikaiosynê*] (*Devlet*, 432b-435e). Eğer bireyde akıl bilir, yürek yiğitlik ve uysallıkla itaat eder, tutku da yerine getirmesi gereken işlevlere riayet eder ve bunun ötesine geçmezse birey adil [*dikaion*] olur; onda her şey önemi ve itibarı hasebince hak ettiği yere oturur; tutku, aklın idareci rolünü gasp etmez, yürek asi olmaz.

Kentte de yöneticiler bilge, savaşçılar yiğit olur ve zanaatkârlar ya da sade yurttaşlar da ölçülü hareket ederse, kent adil olur. Demek ki adalet, her bireyin ve kentin her kesiminin kendi üzerine düşen erdemlere uygun davranması olarak, diğer erdemlerden türeyen bir üst erdemdir. Öte yandan, hem birey hem de kent adil olursa, adil birey aynı zamanda mutluluğa [*eudaimonia*] da erişmiş olur.

Burada, eğitimin [*paideia*] bir diğer işlevi belirir: Bireyin ruhunda bu erdemleri yeşertmek ve kent dâhilinde bağlı bulunduğu kesime göre de, bunlardan birinin ağır basmasını sağlamak. Kısaca, adil insan ve adil toplum yaratmak, böylelikle de insanların mutluluğunu sağlamak (*Devlet*, 541a).

Görüldüğü üzere, Platon'un ideal olarak hayal ettiği kentte yöneticilerin erdemi aklıbaşındalık ya da bilgeliktir; buna dayanarak da bütün yöneticilerin filozof olması gerektiğini söyler. Nitekim Platon'un gözünde bilgeliğin konusu olabilecek tek bir bilgi türü vardır, o da duylardan gelen yanıltıcı görüşlere karşı, ezeli ve zorunlu *ideaların*, biçimlerin, *formların* [*morphê*] bilgisi—yani felsefe. İşte bu yüzden, Platon kenti yönetme işini rahiplerden alıp filozoflara verir. Eğitim de, bu bağlamda, kent yönetiminin en asli görevidir—hem bireyi diyalektik yola sokmak, hem de adil bir yurttaş topluluğu yaratmak anlamında. Öte yandan böylesi bir devrim, eğitimin en baştan tasarlanmasına bağlıdır.

İdeal Kent, İdeal Eğitim

Platon, sade yurttaşların, yani zanaatkârlar sınıfının eğitimi için çok da kaygılanmaz. Onlar için önerdiği eğitim esasında, modern terminolojiyle, liberaldir. Başka bir deyişle, Platon'un kentinde mesleki eğitim serbest bırakılmıştır; yasa koyucu sadece gelecekteki savaşçıların ve gelecekteki yöneticilerin eğitimiyle ilgilenir. Kuşkusuz, Platon'un düşüncesinde, hekimlik zanaati ya da tıp dâhil olmak üzere mesleki eğitim kente bir zarar vermediği sürece ve kent için bir tehlike oluşturmadığı sürece bireylerin özgür girişimlerine bırakılmalıdır. Platon buradaki değişikliklerin ve çeşitliliklerin çok önemli olmadığını düşünür, fakat kent, kendisini yönetmeye ve savunmaya çağrılmış herkesten ortak erdemler bekler.

Platon'un *Devlet*'in 7, *Yasalar*'ın da 7. ve 12. kitaplarında ortaya koyduğu eğitim sistemi iki aşamalı bir sistemdir. Diğer bir ifadeyle, bugünkü dili kullanıp söylersek, iki dönemlik bir sistemdir. İlk aşama çocuğun doğumuyla başlar,¹⁹ yirmi yaşında biter; işte bu temel eğitimidir [*propaideia*] ve geleceğin savaşçıları bu aşamada eğitilir. İkinci dönem ise yirmi yaşında başlar, otuz beş yaşında biter, hatta bazen elli yaşına kadar bile sürer; işte bu üst aşamadır; devletin yönetim kadrolarına gelmek için kabiliyetlerini ortaya koymuş olanlara has bir dönemdir.

Platoncu sistemde iyi eğitimin amacı bedende ve ruhta gücül halde bulunan güzelliği ve iyiliği işler hale getirmektir (*Yasalar*, 788c), işte bu sebeple çocuk üzerinde bir icraat yapmak için çocuğun doğmasını da beklemez (*Yasalar*, 789a). Bebek daha cenin haldeyken bazı etkilere duyarlıdır; ruhu ve bedeninde kalıcı izler bırakılabilir; dolayısıyla kadınlar taşıdıkları ürünlere özen göstermelidirler; düzenli yürüyüşe çıkmalıdır; aşırı hazların ve aşırı acıların kucağına kendilerini bırakmaktan sakınmalı, kendilerini hep sükûnet ve dinginlik durumunda tutmaya gayret etmelidirler.

Çocuk doğduğunda anne ve sütanne büyük bir özenle bebeğe bakmalı, bedeninin hareketlerine dikkat etmeli, çocuğun herhangi bir organına zarar gelmesinden

¹⁹ Hatta doğumundan da önce (*Yasalar*, 789a).

sakinmalıdırlar; onu beşikte sallamaları gerekir, çünkü beşiğin ritmi ilk çocukluğun korkularını yatıştırır ve ruha huzur ve sükûnet verir (*Yasalar*, 791b-c).²⁰

Çocuk üç yaşına geldiğinde yasa koyucu çocuğu alır. İster kız olsun ister erkek, çocukların hepsini kapsayan eğitimin temel aşaması, iki döneme bölünebilir: Üç yaşından on yaşına kadar olan kısmı kapsayan birinci dönemde çocuk bir tür beden eğitimi [*gymnasion*], estetik ve ahlak eğitimine tabi tutulur. Öğretim ikinci aşamada başlar: On üç yaşından on altı yaşına kadar olan kısmı kapsayan ikinci dönemde ise birinci aşamanın derslerine okuma-yazma [*grammatikê*], hesaplama [*logismos*], geometri ve astronomi gibi dersler eklenir.

Platon'un eğitim sistemi hem bedene hem de ruha hitap eder: Her ikisinin de yetkinleşmesini hedefler. Henüz üç yaşındaki bir çocuğun zihinsel kapasitesi onun gelecekte kent yöneticisi olup olamayacağına karar verilebilmesi için gerekli sağlam veriyi sunmadığından, çocukların hepsini geleceğin savaşçıları olarak düşünmek gerekir ve bu sebeple onlara savaşçı kesimin erdemleri aşılanmalıdır. Dolayısıyla onların beden güçleri geliştirilmeli, organları yetkinleştirilmeli, cesaretlendirilmeli, kendine güvenleri sağlanmalı, soğukkanlı ve disiplinli olmaları temin edilmeli, komutanlarına itaat etmeleri, yorgunluğa karşı dayanaklı olmaları ve tehlikeden kaçmamaları gerektiği telkin edilmelidir.

İşte çocuğun fiziki güçlerinin gelişimine uygun idmanların, *gymnasion*'un amacı budur. Çocuk böylece küçük yaşından aldığı tazeliikle serpilip gelişir, savaş esnasındaki mücadelelere hazır hale gelir. Bunun yanında, üç yaşından itibaren, ruhlar da özel bir ilgi meselesi haline gelir (*Yasalar*, 795d). Onlara henüz bir bilgi aşılanmaz; onları dışsal bir güçle biçimlendirmek gerekir. Müzik, bununla birlikte edepli danslar, şarkılar ve şiirler ruhun bu ilk eğitiminin araçları [*organon*] olur.²¹

Platon'un ideal kenti için tasarladığı eğitim sisteminde oyun [*paignion*] da ihmal edilmez (*Yasalar*, 797a-d, 819b). Çocuk oyunları yöneticilerin gereksiz ve faydasız diye yadsıyabileceği türden değildir; aksine, alışkanlıkları yerleştirmek için son derece

²⁰ Bu noktada belirtmek gerekir ki Platon bu talimatlardan yasama kuralları çıkartmaz; bunlar sadece tavsiye niteliğindedir, yasa değil (*Yasalar*, 793c).

²¹ Belirtmek gerekir ki bunların hepsi kent yönetimi aracılığıyla gerçekleşir.

önemlidir, çünkü kentin istikrarı yurttaşlarda çocukluktan itibaren gelişen ortak alışkanlıklara derinden bağlıdır.

Üç yaşından altı yaşına kadar çocuklar ebelere emanet edilir ve tanrılara adanmış yerlere götürülürler (*Yasalar*, 794a); altı yaşında *gymnasion*'a başlarlar ve burada kendi aralarında savaşmayı, biniciliği, cirat atmayı öğrenirler; onlara ayrıca iki ellerini birden nasıl kullanacakları da öğretilir, çünkü “yüz elimiz olsa yüzüyle de mızrak atmayı bilmek gerekir” (*Yasalar*, 795c).

Dans etmeyi öğrenirler, bu dans hareketleri sayesinde esin perilerinin sözlerini etkin kılarlar, böylece bir yücelik ve asil bir karakter edinirler, organları da çeviklik, esneklik ve güzellik kazanır (*Yasalar*, 795e-799c). Şairlerin eserlerini terennüm ederler, ama bütün şairlerin değil, dizelerinde iyilikten, güzellikten ve dürüstlükten ayrılmayan şairlerin şiirlerini. Tabii bir de yöneticilerin onayladığı şairlerin eserlerini (*Yasalar*, 800b-803a).

Hem idman hem ahlak hem de estetiğe dayalı bu eğitime ilk aşamanın ikinci devresinde gerçek bir öğretim [*didaskalia*] eklenir. On yaşında çocuk okuma-yazmayı öğrenmeye başlar (*Yasalar*, 809e). On üç yaşından on altı yaşına kadar edebiyatı, hesaplamayı, arazi ölçme sanatını ve az çok bugün kozmografya denen şeye denk gelen astronominin temellerini öğrenir.²² On altı yaşından yirmi yaşına kadar da, avlanarak ve dövüşleri izleyerek eğitimlerini tamamlarlar.

Daha önce de dile getirildiği üzere, oğlanlar ve kızlar aynı eğitimi alırlar. Üç yaşından altı yaşına kadar birlikte eğitim görürler; altı yaşından sonra iki cinsiyet ayrılır ama benzer egzersizleri uygularlar (*Yasalar*, 794c). Eğitimin bu ilk aşamasında ulaşmak istenen nokta sağlam ve değerli askerler yetiştirmektir. Platon, *Yasalar*'ın VII. kitabında her iki cinsiyetin eğitiminin aynı olması gerektiğini gerekçelendirir.

²² Bu temel eğitimde verilen bilimsel bilginin mahiyetini doğru kavramak önemlidir. Burada mesele sayma ve hesaplama, mesafeyi, yüzeyi ve derinliği ölçme ve yıldızların hareketlerini ve düzenini pratik amaçlarla bilmeyi öğretmektir. Bunlar her yurttaşla lâzım olabilecek “kaçınılmaz” bilgilerdir (*Yasalar*, 818), özellikle de geleceğin savaşçıları için. Ne de olsa askerlerin saymayı bilmesi, kamp kurmaktan anlaması, yıldızlara göre yolda rehberlik edebilmesi beklenir. Ancak bu becerileri kazanmaları için bugünkü manada bilime ihtiyaçları yoktur; pratik işleyişleri bilmeleri ve uygulamaları yetecektir.

Platon her ne kadar ideal bir kent çizse de ve bu kent sonraki devirlerde bir model olarak ele alınsa da, Platon'un aklından geçen kent Atina'dır. Bu yüzden de Platon bu meseleyi Atina üzerinden gerekçelendirir: Atina çok güçlü bir ordunun kuşatması altında kaldığında sadece kuvvetli savaşçıların olması yetmeyecektir. Kadınların da bu savaş sanatını bilmesi gerekir. Çünkü savaş sadece meydanaaki çarpışmalar üzerinden yürüyor gibi görünse de, bunun hazırlık aşaması ve bugün "geri hizmet" denen hizmetlerde kadınlar son derece etkin bir rol alabilir ve iyi örgütlenerek kötü giden savaşın seyrini değiştirebilirler. Kaynakların, tapınakların, yaşlı ve çocukların korunması gayet önemli bir görev haline gelir. Kaldı ki güçlü bir yırtıcı, minik bir yavru kuşa saldırdığında zayıf anne kuş hiç düşünmeden yırtıcının üzerine çullanır, hayvan bile böyle bir davranış gösteriyorsa, Atina'nın savaşçı kadınlarından daha fazlasını yapmaları pekâlâ beklenebilir (*Yasalar*, 814a-c).

Birinci aşamadaki eğitim savaşçı yetiştirir. Kentin ileri gelenleri, sözü edilen talimlere gönderilmiş yirmi yaşındaki gençler arasından en iyilerini seçerler; en asil eğilimleri ve en ciddi yetenekleri gösterecek bir ruha sahip olanlar, dört erdeme de sahip olanlar felsefe eğitimi için ayırırlar (*Yasalar*, 963a-b). İkinci aşamadaki eğitimi yalnızca bu seçkin kitle alır; kentin gelecekteki yöneticileri işte bu kitlenin içinden çıkacaktır.

Birinci aşamadaki eğitim aslında dini bir niteliğe sahiptir; küçük çocukların bir araya toplandığı yerler tanrılara adanmış yerlerdir; bu çocuklar, tanrıların onuruna ilahiler ve şarkılar söylerler. İkinci aşamadaki eğitim ise tamamen bilimseldir: Tanrı fikri tamamen göz ardı edilmemiştir ancak artık sözkonusu olan felsefenin tanrısıdır; insan bu tanrıyı zihniyle kavrar: İnsanların uğruna tapınak inşa edip ibadet ettikleri, rahiplerin hizmet ettikleri bir tanrı değil, evrenin yüce aklısıdır bu tanrı.

Görüldüğü üzere, hakikat aslında fikirlerin bütünüdür, akledilir ya da bilinir dünyadır ki, duyulur dünya akledilir dünyanın yalnızca bir gölgesi ve suretidir. İşte bu dünya sadece filozofa bahşedilmiştir, filozof o dünyayı akıl gözüyle görür. Dolayısıyla, geleceğin yöneticileri felsefe eğitimiyle yetiştirilmelidir (*Yasalar*, 964e). Ancak ruhun bakışlarını duyulurlardan akledilirlere çeviren felsefi yöntem ya da *diyalektik*, ciddi bir hazırlık gerektirir.

Felsefe yapmak, bir deyimle ifade etmek gerekirse, herkesin harcı değildir, duyulur her unsurdan arınmış ama bununla birlikte henüz saf akledilir olmayan nesneleri incelemek gerekir. Bu yüzden, tam on yıl boyunca, yirmi yaşından otuz yaşına kadar, Platon, filozof ve yönetici olmak isteyenleri son derece bilimsel bir eğitime tabi tutar. Bu süreçte soyut ve matematiksel beş bilim öğretilir; bunların başında sayılar bilimi gelir, sonra iki boyutlu geometri, sonra üç boyutlu geometri, astronomi ve en son müzik (*Devlet*, 522c-531c).

Bu bilimsel araştırma çalışmaları, gençlerin eğitimlerinin ilk aşamasında gördükleri matematik öğreniminin bir tekrarı değildir; görüldüğü üzere, önceki matematik öğrenimi, çok pratik bir niteliğe sahiptir; amacı da geleceğin askerine hesaplamayı, araziyi ölçmeyi ve yıldızlara göre rehberlik etmeyi öğretmektir. İkinci aşamanın bilimsel eğitimi esasında tamamen *teoriktir*; farklı büyüklük cinslerini bir araya getiren genel bağıntıların bilgisini geleceğin filozofuna öğretme amacı taşır (Jaeger, 1947, s. 301-305). İşte Platon'un felsefeye hazırlık mahiyetinde bir reçete gibi talim edilmesini sunduğu hazırlık bilimlerinin her birinin özelliği budur (*Devlet*, 531d).

Ne var ki böylesine yoğun bir eğitim ancak bir başlangıçtan ibarettir. Artık duyuların kullanımını mutlak surette yasaklayan ve bireyi akıl yoluyla varolanların neliğini, özünü kavramaya yükselten ve tamamen zihinsel olan bir bilimi, yani diyalektiği özümsemek gerekir (Jaeger, 1947, s. 309-312).

Platon'un ideal kentinde yönetici olmaya aday olarak seçilen felsefe öğrencisi otuz yaşından otuz beş yaşına kadar diyalektik eğitimi alır, sonra, on beş yıl boyunca deyim yerindeyse tekrar mağaraya iner, askeri işlerle ilgilenir ve bu esnada yaşamdaki sınamalara göğüs germe becerisini ispatlayabilirse, elli yaşında devlet yönetimine kabul edilir (*Devlet*, 537d-540a).

Platon'un filozofların yönetmesi gerektiğini düşündüğü ideal kentinde kurduğu eğitim sistemi, daha önce özetlenmiş olan “bölünmüş çizgi” benzetmesine dayanır. Üç yaşında çocuğun aileden alınmasıyla başlayan ve yirmi yaşında sona eren birinci etap eğitim, duyulur dünyada başarılı bireyler yetiştirmeyi amaçlar. İlk etapta sivrilen gençlerin alındığı ve akledilir dünyaya dair olan ikinci etabın hazırlık niteliğindeki ilk aşamasında ise, felsefe öğrencisi, ilk aşamada doğal ve yapma nesnelere ilişkin oluşturduğu doğru

sanıları soyutlayarak varsayımlar türetmeyi, onları *dianoia* ile test etmeyi, böylece de matematiğin ve geometrinin bilgisini elde etmeyi öğrenir. Son aşama ise akledilirlerin hakikatine ilişkin felsefi bilgiye [*epistêmê*] yelken açmak anlamında diyalektiğin öğrenildiği ve uygulandığı aşamadır.

Demek ki Platon için *paideia*, bir yandan doğru erdemleri doğru kişilerde yeşerterek adil bir kent ve mutlu bireyler tesis etmenin, bir yandan da bireyi mağaradan çıkarıp onun gözünü Güneş’e çevirmenin, bilgisi gölgelere ilişkin sanılardan ibaret olan kişiyi *idealar*ın felsefi bilgisine götürmenin diyalektik yoludur.

Aristoteles ve *Paideia*

Platon’un öğrencisi Aristoteles’in *paideia*dan ne anladığını yerli yerine oturtabilmek için, insan, erdem, mutluluk, kent kavramları bağlamında onun etiğine ve etiğinin devamı olan politikasına bir giriş yapmak zorunlu olsa gerektir. Nitekim Aristoteles için bu kavramlar ya da terimler, birbirleriyle ilişkileri kavranmadan anlaşılabilir değildir.

Aristoteles’in İnsanı

Aristoteles için insanın [*anthrôpos*] neliğinin *zôion politikon*, yani “politik hayvan” olduğu söylenegelmiş, ifade, özellikle de *politikon* kısmı daha ziyade güncel çağrışımlarıyla anlaşılmıştır.²³ Ne var ki, Aristoteles’in insanın neliği için tam olarak bu ifadeyi kullandığını söylemek güçtür. Nitekim *politikon* tabiri burada bir “birlikte yaşama kültürüne sahip olan” anlamında kullanılmıştır ve Aristoteles’in verdiği örneği kullanmak gerekirse arılar, özellikle de turnalar için bu pekâlâ söylenebilir.

²³ Bkz. Kantarcı, 2014, s.24.

Aristoteles için insanı karakterize eden şey, klişe ifadeyle onun *zôion politikon* olması değildir. Söz konusu ifadenin dayandırıldığı *Politika* kitabındaki ünlü pasaja (*Politika*, 1253a7-11) bakılırsa bu daha iyi anlaşılacaktır:

διότι δὲ πολιτικὸν ὁ ἄνθρωπος ζῶον πάσης μελίττης καὶ παντὸς ἀγελαίου ζώου μᾶλλον, δῆλον. οὐθὲν γάρ, ὥς φαμέν, μάτην ἢ φύσις ποιεῖ· λόγον δὲ μόνον ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζώων.

dioti de politikon ho anthrôpos zôion pasês melittês kai pantos agelaiou zôiou mallon, dêlon. outhen gar, hôs phamen, matên hê physis poiei; logon de monon anthrôpos ekhei tôn zôion.

“İnsanın hangi sebepten arıdan ya da sürü halinde yaşayan her tür hayvandan daha politik bir hayvan olduğu açık. Zira —söylediğimiz gibi— doğa hiçbir şeyi boşuna yapmaz; hayvanlar arasında yalnızca insan *logosa* sahiptir.”

İlgili pasajda, Aristoteles’in kullandığı ifade, *zôion “mallon” politikon* şeklindedir, yani insan nispeten daha politik bir hayvandır. Burada Aristoteles, insanın arılar gibi başka hayvanlardan *nispeten daha* politik olduğunu söyler (Güremen, 2018, s. 170). Bu görece üstünlüğü de, Aristoteles, insanın *logos* sahibi olmasına dayandırır. Arılar gibi, turnalar gibi oldukça politik hayvan türleri vardır; ancak bu türlerde insanda olan çok önemli bir şey eksiktir: *Logos*.²⁴ Yani insan *zôion mallon politikon* olduğu kadar, hatta daha önemlisi, *zôion logon ekhon*’dur—*logos* sahibi hayvan.²⁵

Buradan çıkarılması gereken, ilgili ifadenin, klişe haliyle de kalsa, doğru şeklinde de ele alınsa, insanın neliğine ilişkin bir şey söylemediğidir. Nitekim insanın *zôion politikon* olması, başka politik hayvanlar olduğu da hesaba katılırsa, bu hayvanlara da “insan” denebileceği, ya da insana da sözgelişi “turna” denmesinin yanlış olmayacağı anlamına gelir. Demek ki, neliğe ilişkin olduğu söylenegelmiş olan bu ifadenin ayırt ediciliği yoktur. Bu da bu ifadeyi bir nelik olmaktan çıkarır.

²⁴ Öte yandan, iletişim kurdukları, bir dillerinin olabileceği düşünülen arıların da Aristoteles’in biyolojisinde *logos* sahibi olduğuna dair güçlü deliller vardır (Aygün, s. 229). Dahası, başlı başına bir *logos* olarak ele alınabilecek tanrı da, Aristoteles için, bir hayvandır (*Metafizik*, 1072b28). Bu bağlamda, Aristoteles için *logos* sahibi olmanın da, politik olmak gibi, ayırt ediciliği olmadığı sonucuna varılabilir.

²⁵ Öte yandan, dil yetisi anlamında *logos*’a sahip olmanın politik olmakla ilişkisi tartışmalıdır (Güremen, 2016, s. 17).

Aynı şekilde, insan için kullanılan *zôion mallon politikon* ifadesi, bir görelilik belirttiği için de, nelik olmaya uygun değildir. Nitekim görelî terimler, ayırt edici olmaktan ziyade, benzeticidirler (*Kategoriler*, 6a36). İnsana “nispeten daha politik bir hayvan” demek, insana mesela “arıdan daha arı” ya da “turnadan daha turna” demek olur, ya da, tersten bakılacak olursa, arıya da turnaya da “az da olsa insan” deme imkânını beraberinde getirir. Anlaşılan, insanın neliği <daha> politik bir hayvan olmasında değildir.

Demek ki insan, bir birlikte yaşama kültürüne ve *logosa* sahip olan, yani akli, sözü olan bir hayvandır. Peki, insan için iyi nedir? İnsanın işi nedir, insan ne için yaşar? *Nikomakhos’a Etik*’te Aristoteles insanın ne olduğundan çok bu soruyla yola çıkar.

Aristoteles etiğe ilişkin konulara “iyi [*agathon*] nedir?” diyerek başlar —ne de olsa etiğin konusu iyi ve kötü ikilisidir— ve hemen şu sonuca varır: İyi, kendisi için seçilir olandır (*Nikomakhos’a Etik*, 1094a19-25). Buradan, Aristoteles, “insan için iyi nedir?” sorusuna geçer. Nitekim etik “insan için iyiyi” bulmaya çalışır. Kimileri insan için iyiyi hazlarda görür, kimileri zenginlikte, bazıları onurda, bazıları da sağlıkta (*Nikomakhos’a Etik*, 1095b15-20). Fakat bütün bunlar başka bir şeye ulaşmak için istenir, birer araçtır, kendisi için seçilir olan bir amaç, yani asıl anlamda “iyi” değildir. Söz gelişi, insanlar *niçin* zengin olmak isterler? Zengin olunca mutlu olacaklarını düşündükleri için. Peki, *niçin* mutlu olmak isterler? Bunun mutluluk dışında bir yanıtı yoktur, insanlar mutlu olmak için mutlu olmak isterler (Güzel, 2003, s.131).

Demek ki, mutluluğun kendisi amaçtır ve mutluluk başka bir şeye ulaşmak için istenmez; sözü edilen iyilerin hepsi aslında mutlu olmak için istenir (*Nikomakhos’a Etik*, 1097b19-21). İnsan için en “kendisi için seçilir olan” şey, yani insan için en iyi şey mutluluktur.

Anlaşılaçağı üzere, Aristoteles’te de, Platon’da olduğu gibi, insanın amacı ya da ereksel nedeni [*to hou heneka*] mutluluktur [*eudaimonia*]. İnsanın hakikati mutluluk arayışıdır. Ama mutluluğun ne olduğunu söylemek oldukça zordur. İnsan için en yüksek iyi mutluluk olduğuna göre, insanın işinin ne olduğunu bulmak, insan için en yüksek iyi olan mutluluğun ne olduğunu bulmaya yardımcı olacaktır.

İnsanın işi, Aristoteles’e göre, ruhun [*psykhê*] akla [*logos*] uygun olan ya da akıldan yoksun olmayan işlerliğidir [*energeia*] (*Nikomakhos’a Etik*, 1098a7-8). Nitekim insan

ruhunu hayvanların ve bitkilerin ruhlarından ayıran özellik akıldır. Bitki ruhunun yetileri²⁶ [*dynamis*] beslenme ve üremedir (*Ruh Üzerine*, 413a20-413b). Hayvan ruhunun yetileri ise beslenme, üreme ve duyumsama (*Ruh Üzerine*, 413b1-11). İnsan ruhu bütün bunlara ek olarak sırasıyla hafızayı [*mnêmosynê*], hayal gücünü [*phantasia*] ve düşünmeyi/akletmeyi [*noêsis*] kapsayan bir akla [*logos*] sahiptir (*Ruh Üzerine*, 414a28-414b18). Mademki insan ruhunu diğer canlıların ruhlarından ayıran budur, insanın işinin [*ergon*] de buna uygun bir işlerlik [*energeia*] olması gerekir.

Ruhun işlerliğinin dışavurumu davranış ya da eylemdir [*praxis*] ve eylemlerin iki kaynağı vardır: Doğal itki [*hormê*] ve akıl [*logos*] (*Magna Moralia*, 1199b35, 1200a11). Bir hayvan türü olarak insanı eyleme iten öncelikle doğal itkidir. Doğal itki bir hayvanı aşırılığa ya da uçlara sürükleyebilir, sözgelişi iştah [*oreksis*] gibi bir doğal itkiyle avını paylaşmak istemeyen bir kaplan, kendi türünden başka bir kaplanı yaralayabilir, öldürebilir, bunu başaramazsa da, kendisi ölebilir. Fakat insan, aklıyla bu itkiyi dizginleyebilir, bu itkinin onu bu kadar ileri götürmesine izin vermeyebilir, onu uçlar yerine ortada [*mesotês*] tutabilir.²⁷ İşte Aristoteles'in "ruhun akla uygun işlerliği" derken kastettiği öncelikle budur.

Peki, insanın iyisi kimdir? Nitekim etiğin konusu son tahlilde budur. İnsanın iyisi, bu akla uygun işlerliği, bu orta olmayı amaç edinen, kendisi için seçendir. Fakat burada Aristoteles bir kerelik bir şeyden bahsetmez, "bir kırlangıçla bahar gelmez" (*Nikomakhos'a Etik*, 1098a19) sonuçta. Bunun bir süreklilik arz etmesi gerekir. İnsanın iyisi bunu huy [*heksis*] edinendir ki, böyle birine "erdemli" denir. Buradan da anlaşılacağı üzere, "erdem" [*aretê*] orta olma huyudur.

Aristoteles için erdemler de ikiye ayrılır, kimi erdemler düşünce erdemleridir, kimileri de karakter erdemleri (*Eudemos'a Etik*, 1220a4). Bilgelik, doğru yargılama, aklıbaşındalık düşünce erdemleri; yiğitlik, cömertlik, ölçülülük ise karakter erdemleridir (*Nikomakhos'a Etik*, 1103a3-6). Düşünce erdemleri "öğretimle" [*didaskalia*], karakter [*êthikê*] erdemleri

²⁶ Ya da güçleri, imkânları, olanakları [*dynamis*].

²⁷ Hatta bunu sağlamak için yasalar koyabilir. Ki yasalar da, sözlü de olsalar, yazılı da, son tahlilde birer ifadedir [*logos*].

ise alışkanlıkla [*ethos*] yeşerir (*Nikomakhos'a Etik*, 1103a14-16).²⁸ Düşünce erdemlerini öğretmek ve alışkanlık kazandırarak bireyde karakter erdemlerini yeşertmek, Aristoteles için *paideia* bu olsa gerektir.

İnsanın işinin ruhun akla uygun işlerliği olduğu söylenmişti. Bunun iyisinin de ruhun erdeme uygun işlerliği olduğu anlaşıldı. Mutluluğun Aristoteles etiğinde insan için *en* iyi şey olduğu da göz önünde bulundurulursa, buradan, mutluluğun hem karakter hem de düşünce erdemlerini bünyesinde yeşertmiş birinin eylem yaşamında yattığı pekâlâ çıkarılabilir—ama belli bir süre ya da kısmen değil, yaşamının sonuna kadar ve tam olarak. (*Nikomakhos'a Etik*, 1098a15-20).

İnsanın İmkân Koşulu Olarak Kent

Peki, bunun imkân koşulu nedir? Başka bir deyişle, bu nasıl mümkündür? Bu sorunun yanıtının en başta insanın neliğine ilişkin bahiste dile getirilen *zôion mallon politikon* ifadesinde yattığı söylenebilir. İnsan politik bir hayvandır, hatta diğer politik hayvanlardan görece daha politik bir hayvandır. Burada “politik” derken kastedilen kasıt nedir? Bunun yanıtı verilmişti: Bir birlikte yaşama kültürüne sahip olan, hatta daha da önemlisi, bir kentte²⁹ [*polis*] yurttaşlık [*politês*] kültürüyle yaşayan.³⁰ Yani bir insandan bahsedebilmek için, bir birlikte yaşama kültüründen, hatta bir kentte, yurttaşlık bilinciyle birlikte yaşama kültüründen söz etmek gerekir. İnsan olmaya ilişkin imkânların yetkinleşmesi [*entelekheia*] tamamen buna bağlıdır.

Tamamen yalnız biri, mesela Manisa Tarzanı, hayatta kalmak bakımından istediği kadar kendine yeter [*autarkês*] olsun, insan olmaya ilişkin imkânlarını yetkinleştiremeyecek, mutluluk arayışında gereken yola giremeyecektir. Peki neden? Her şeyden önce, bir dostu [*philon*] olmadığı için, bu kişinin kendini bilme imkânı olmayacaktır. Nitekim Aristoteles için dost bir “özge candır” ya da “başka bir ben” [*heteros egô*] ve kişi kendini dostunun

²⁸ Karakter [*êthikê*] sözcüğünün alışkanlık [*ethos*] sözcüğünden gelmesi (*epsilon*nın *etaya* dönüşmesi) de Aristoteles için bu ilişkinin bir ispatı (*Magna Moralia*, 1185b39-1186a9).

²⁹ Şehir devleti, devlet [*polis*].

³⁰ Eski Yunanca *politikon* sözcüğünün kökünün *polis* (kent) ve ondan türeyen *politês* (yurttaş) olduğu vakıadır.

aynasında tanır. Kendini tanımayan, bilmeyen, eksiklerini de göremeyecek, kendini gerçekleştirme yoluna giremeyecektir. Kaldı ki, böyle biri erdemli de olsa, iyi davranacağı, iyilik yapacağı, sahip olduğu erdemleri eylemine akıtacağı birini bulamayacaktır. (*Magna Moralia*, 1212b24-1213b2).

Demek ki insan olmak, insan olmanın getirdiği imkânları yetkinleştirmek, iyi bir insan olmak, erdemli olmak ve mutluluk arayışında gerekli erdemli yaşam yoluna girmek bir kent içinde mümkündür. Kabaca, insanın ve mutluluğun imkân koşulu kent yaşamıdır, yurttaşlıktır. Bu açıdan bakıldığında, *paideia*nın bir yönü de, bireyde öğretimle düşünce erdemlerini, alışkanlıkla karakter erdemlerini yeşertmenin yanında, ya da bunu başarabilmek için, bir bakıma, modern terminolojiyle, onun “sosyalleşmesini” de sağlamaktır—kişiyi yurttaşlık bilinci sahibi kentli bir birey yapmak. Bu sayede, mutlu olma yoluna girmiş erdemli bireyler yetiştikçe, kent [*polis*] de daha iyi, daha adil bir hâl alacaktır.

Toparlamak gerekirse, Aristoteles için eğitim [*paideia*], *logos* sahibi bir *zôion mallon politikon* olarak insan olmanın imkânlarını yetkinleştirmek, onu mutluluk yoluna sokmak, hem karakter hem de düşünce bakımından erdemli insanlar yetiştirip, iyi ve adil kentler yaratmaktır. Bu bağlamda *paideia*, hem etiğin, hem de Aristoteles için etikten farklı bir disiplin olmayan politikanın olmazsa-olmaz aracıdır [*organon*].

Aristoteles’te İdeal Eğitim

Peki, Aristoteles nasıl bir eğitim öngörür, eğitime ne rol biçer? Tahmin edileceği üzere Aristoteles için eğitim [*paideia*] gereklidir, şarttır, zorunludur, çünkü eğitim olmazsa kent/*rejim*/devlet [*politeia*] zarar görür, yurttaş da mutlu olma imkânını tümünden yitirir. Ne de olsa mutluluğun imkân koşulu adil bir kenttir. Kaldı ki erdemin işlerliği, önceden öğrenme ve alışkanlık kazanmayı gerektirir. Dolayısıyla eğitim kent ortaklığının olmazsa-olmazıdır. Dahası, eğitim ortak olmalıdır, çünkü kentin herkesçe sahiplenilmesi gereken tek bir amacı vardır ve her yurttaş kente bir parçanın bütüne ait olması gibi aittir (*Politika*, 1337a11-33). Kaldı ki, yurttaşları iyi [*agathos*] ya da doğru-düzgün [*spoudaios*] birer kişi yapacak olan erdemler ortaktır.

Kent ortaklığı [*politikê koinônia*] yönetenlerden ve yönetilenlerden müteşekkildir. Tüm yurttaşlar [*politês*] önce yönetilmeli, sonra yönetmelidir. Nitekim birinin daima yönetecek kadar üstün, diğerlerinin hep yönetilmeyi hak edecek kadar aşağı olması ancak bir istisna olabilir—böylesi bir fark ancak tanrılar ya da kahramanlarla sıradan ölümlüler arasında olabilir (*Politika*, 1332b12-18). Dolayısıyla eğitim de buna göre düzenlenmelidir; yöneticiler de önce yönetilmiş olacağı için, eğitim bir bakıma ortak olmalıdır—bir bakıma ise farklı (*Politika*, 1333a1-3).

İdeal bir kentte hem sade yurttaşların hem de yöneticilerin iyi [*agathos*] birer kimse olmaları beklenir. Zaten birçok erdem de yönetenlerle yönetilenler için ortaktır. Öte yandan, yöneticilerin en iyilerden seçilmesi gerekir. Dolayısıyla eğitimin önce yurttaşlara ortak erdemleri kazandırması, sonra da en iyi, en hayırlı adamları [*aristos andros*] yetiştirmesi, yasa koyucunun da eğitimi düzenlerken bunu göz önüne alması gerekir (*Politika*, 1333a, 1333a11).

Aristoteles için insan ruhu [*psykhê*], biri akıllı, öbürü ise akıldan bağımsız (ama onun sözünü dinleyebilen) olmak üzere iki kısımdan oluşur. Akılsız kısım bitkisel ve akla tabi olabilen kısımlara, akıllı kısım ise *pratik*³¹ ve *teorik*³² olmak üzere ikiye ayrılır. Ruhun akıllı kısmı, akıldan bağımsız kısmından daha iyidir (*Politika*, 1333a24-25), *teorik* kısım da *politik* kısımdan. Amaç [*telos*] da daima daha iyi olandır.

Eylemler arasında da, akıllı kısımdan doğanlar, akıldan bağımsız kısımdan doğanlardan iyidir (*Politika*, 1333a27-29). Hayat [*bios*], savaş ve barışa, ayrıca meşguliyet [*askholia*] ve serbest vakte [*skholê*]; eylemler [*praxis*] de faydalı ve güzel yapıp etmelere ayrılır; bunlar arasında berikiler daha iyidir, dolayısıyla da ötekilerin amacı ya da ereğidir [*telos*]. Yasa koyucu bütün bunları göz önüne almalı; eğitimi buna göre, yani daha iyi olanları tesis edecek şekilde düzenlemelidir (*Politika*, 1333a30-1333b3).

Bir kentin amacı, *niçini* veya ereksel nedeni [*to hou heneka*] yurttaşların mutluluğunun imkân koşulunu sağlayacak adil bir ortaklık olmaktır. Bir kentin [*polis*] mutlu insanlardan oluşan adil bir kent olma amacına ulaşması için, yurttaşlarında hem serbest vakit

³¹ Ya da muhakeme eden kısım [*bouleutikê*].

³² Ya da bilimsel yan [*epistêmonikon*].

erdemlerini, hem de meşguliyet erdemlerini yeşertmesi gerekir. Yiğitlik [*andreia*] ve dirayet [*karteria*] meşguliyet erdemleri, bilgeliğe düşkünlük [*philosophia*]³³ serbest vakit erdemi, ölçülülük [*sôphrosynê*] ve adalet [*dikaïosynê*] ise her ikisinin de erdemidir. Bunların arasında kentin en çok ihtiyacı olan serbest vakit erdemleridir (*Politika*, 1334a11-1334b5).

İnsan için üç temel şey vardır: Doğa [*physis*], alışkanlık [*ēthos*]³⁴ ve söz ya da akıl [*logos*] (*Politika*, 1332a38-1332b11). İnsanın doğal yanı önce bedeni, sonra itkileridir [*hormê*] ve bu itkiler özellikle iştah [*oreksis*] olarak kendini gösterir. Alışkanlıklar [*ethos*] ise itkilerden, iştahtan doğan yapıp etmelerin tekrarı, birikimidir. Bu alışkanlıkların eğitimi, yani bebeğe, çocuğa ya da genç yurttaşa alışkanlıklar kazandırılması, onda iştahtan doğan ama akla aykırı olmayan eylemlerin tekrarı ve birikimiyle ilgili olmalıdır—ayrıca akla aykırı itkilerin veya iştahların da dizginlenmesiyle, yani iradeyle [*enkrateia*]. Kısaca, alışkanlıkların eğitimi, aklın eğitimi uğruna olmalıdır (zira doğa akıl uğrunadır) ve aklın eğitiminden önce gelmelidir, ne de olsa iştah [*oreksis*] akletme gücü [*nous*] gelişmeden önce ortaya çıkar (*Politika*, 1334b6-28).

Alışkanlık eğitiminin akla yönelik eğitimden önce gelmesi gibi, beden eğitimi de bunlardan önce gelmelidir. Çünkü beden ruhtan önce, ruhun akılsız kısmı da akıllı kısmından önce gelişir (*Politika*, 1334b20-23). Başka bir deyişle, beden ruhun uğruna, ruhun akıldan bağımsız kısmı da akıllı kısım uğruna [*heneka*] vardır. Diğer bir deyişle, ruh bedenden, ruhun akıllı kısmı da akılsız kısmından daha iyidir. Dolayısıyla, ilkin beden eğitimi verilmelidir—*jimnastik*. Ne var ki, çocuklar birer atlet veya Spartalıların yaptığı gibi vahşi hayvanlar gibi çalıştırılmamalıdır. Bu, bedene zarar verebilir (*Politika*, 1338b4-17).

Peki, ruhun eğitimi nasıl olmalıdır? Eğitim kişide hayat için gerekli ya da kullanışlı [*chrêsimon*] şeyleri mi, erdemleri mi, yoksa daha üstün, nadir/sıradışı [*peritton*] şeyleri mi yeşertmelidir? (*Politika*, 1337a-39-42)

³³ Bugün “felsefe” denen sözcüğü Yunan’da *sophia* karşılıyordu; *philosophia* ise, burada, bu bilgeliği edinmek için çabalayan kişinin, buna düşkün olanın, yolda olanın durumunu ifade eden erdemin adı olarak kullanılmış.

³⁴ Sözcük *ēthos* [karakter] ile karıştırılmamalı.

Aristoteles, hayat için gerekli ya da kullanışlı şeylerin de öğretilmesi gerektiğini kabul eder ama bunların kölelerin yaptığı zaruri ve insanı kaba-saba [*banauson*] kılan işlerden âzâde [*eleutheros*] şeyler, onu köleleştirmeyen işler olması gerekir. Bu işlerin kişiyi özgür [*eleutheros*] kılması, ona boş zaman, başka bir deyişle serbest vakit yaratması gerekir (*Politika*, 1337b4-22). Para karşılığı beden gücü kullanarak iş yapmak, kişiyi her şeyden önce insan olmaktan çıkarır, köle olmaya yaklaştırır—ne de olsa insanın işi *ruhun* akla uygun işlerliğidir. Kaldı ki, para karşılığı beden gücünü kullanan kişi köleleştiği için, artık özgür yurttaş da olmaz. Dahası, bu gibi işler bedeni kaba-saba yapacağı için, Yunan kültürel ideali olarak *kalokagathia* bireyler yetiştirme imkânı da elden kaçır, nitekim bu işleri yapan bir beden artık “güzel” [*kalos*] olmayacaktır.

Jimnastik ve hayat için gerekli ama kişiyi köleleştirmeyen işlerden sonra, erdemlerin öğretilmesi gerekir—önce, ruhun akıldan bağımsız olan ama onun sözünü dinleyebilen kısmına ilişkin erdemlerin, yani karakter erdemlerinin. Ne de olsa ruhun akıldan bağımsız kısmı, akıllı kısım uğrunadır. Karakter erdemleri alışkanlıkla, yapa yapa edinilir. Dolayısıyla bu aşama, alışkanlık kazandırma aşamasıdır. Burada öncelikle yiğitlik [*andreia*], dirayet [*karteria*], adalet [*dikaiosynê*] ve özellikle de ölçülülük [*sôphrosynê*] erdemleri kazandırılır.

Daha sonra, ruhun akıllı kısmının *pratik* yanının erdemi olan aklıbaşındalığın [*phronêsis*] kazandırılması gerekir. Aklıbaşındalık, *pratik* bilgelik olarak, her şeyden önce ruhun akıldan bağımsız kısmının itkilere kapılmasını önlemeye ilişkindir ve karakter erdemlerinin efendisidir. Seçip seçmemek, eyleyip eylememek kişinin elinde olan şeylere, yani neyin tercih edilir, neyin kaçınılır olduğuna ilişkindir (*Magna Moralia*, 1185b1-13). Basiret [*synesis*] ve zekâ [*deinotês*] da aklıbaşındalığın türevleridir (*Magna Moralia*, 1197b12-28).

Sonra da, ruhun akıllı kısmının *teorik* yanının erdemlerinin öğretilmesine gelir sıra. Bunlar varsayım [*hypolêpsis*], bilim/bilgi [*epistêmê*] ve akletme gücüdür [*nous*]. Bunlar öğretimle [*didaskalia*] kurulur, geliştirilir (*Magna Moralia*, 1185b1-13).

En sonunda da bilgelige [*sophia*] gelinir. Bilgelik, ruhun akıllı kısmının bilimsel ya da *teorik* yanının erdemlerinin üzerinde yükselir ve insanın varabileceği en uç, nihai

noktadır. O noktaya varma yolunda olma, yani *philosophia* ise, bir serbest vakit ya da boş zaman erdemi olarak Aristoteles'in "nadir/sıradışı" [*peritton*] derken kastettiği şeydir. Dolayısıyla ortak olan eğitimin değil, hem güzel ve iyi [*kalokagathos*], yani sağlıklı tam bir bedene sahip, ölçülü ve aklıbaşında olan, hem de akletme gücünü [*nous*] kullanabilen kişilere özel olan bir eğitimin konusudur.

Kentin asıl ihtiyacı da bu erdemi kazanmış, yani felsefe eğitimi almış yöneticiler yetiştirmektir. Demek ki, Platon'da da olduğu gibi, Aristoteles'te de felsefe eğitimi, hem bedeninin hem de ruhunun (hem akıldan bağımsız hem de akıllı kısımların) ön hazırlık mahiyetinde bir talim-terbiyeden geçmesini gerektirir ve tüm yurttaşlar için ortak olmayan özel bir eğitim türüdür. Dahası, Aristoteles için adil bir kent ve mutlu yurttaşlar yaratmanın, yani insanı kurmanın yegâne yolunun da bu olduğu söylenebilir.

BÖLÜM 4

TARTIŞMA VE DEĞERLENDİRME: İNSAN, KENT VE *PAIDEIA*

Eski Yunan dünyasında *paideia*'nın izi sürüldüğünde, ilk başta, terimin kökünün *pais* yani “çocuk” olduğu, “oyun” anlamına gelen *paidia*'nın ve “oyuncak” anlamına gelen *paignion* sözcüklerinin de aynı ailenin mensubu olduğu göze çarpar. Bu bağlamda, *paideia*, bir nevi oyunla çocuk yetiştirmektir (Çelgin, 2011, s. 486).³⁵

Bu çocuk yetiştirme sanatının, Eski Yunan'da, önemli bir işlevi vardır. Çocuk büyütmek, Eski Yunan kültüründe, her şeyden önce, yurttaş [*politês*] yetiştirmektir. Burada yurttaştan kasıt, kent [*polis*] dâhilinde birlikte yaşama kültürüne sahip olan, kentin iyiliği için sorumluluk alan, kent meydanı *agora*'da yasama ve yargılama oylamalarına katılan, burada söyleyecek sözü olan, adil bir kent yaratma ideale katkıda bulunan bir kişidir (Jaeger, 1946, 105).

Bunun yanında, yetiştirilmek istenen yurttaş, bedenine iyi bakan, idmanlı, *gymnasion*'da çalışan, giyinmeyi bilen, kısaca “güzel” [*kalos*] biridir (Marrou, 1964, s. 73). Burada güzellikten kasıt doğuştan gelen bir alımlılık ya da gösteriş değildir. Güzel yurttaş, beden gücü karşılığı iş yapıp kaba-saba [*banauson*] hale gelmeyen, köleleşmeyen, özgür yurttaş olduğu belli olan zarif görünüşlü, dinç, kısacası kendine bakan biridir (Dürriegl, 2003, s. 208).

Bunlar kadar önemli bir mevzu da, yetiştirilecek yurttaşın bayağı hazlara [*hêdonê*] kendini kaptırmayacak, servetini bu hazlar ya da ihtişam uğruna saçıp kaybetmeyecek, aklıbaşında [*phronimon*], ölçülü [*sôphron*], yiğit [*andreion*] ve adil [*dikaion*], yani erdemli [*spoudaion*], kısaca “iyi” biri [*agathos*] olmasıdır (Yasalar, 734d-e). Ne de olsa

³⁵ Dahası, *paideia*'nın bir ya da asıl anlamının insanlığın geliştirilmesi, kültürün rafine edilmesi olduğu da söylenir (Grosch, 229).

yurttaşlar bu erdemlere göre eyleyen iyi kişiler olursa, kent de adil olacaktır (Jaeger, 1946, 105).

Güzel ve İyi'nin Eğitimi

Buradan *paideia*'nın çocukta gizil olarak bulunan ve Eski Yunan dünyasında ideal insan için kullanılan bir imkânı yetkinleştirme çabası olduğu çıkarılabilir: *Kalokagathia*, yani güzellik ve iyilik (*Magna Moralia*, 1207b22-26). Sözcük “güzel” anlamındaki *kalos* ile “iyi” anlamındaki *agathos*'un bileşiğidir. Ve *paideia* 'nın varlık sebebi, niçini, başka bir deyişle ereksel nedeni [*to hou heneka*], ilk etapta bu ikisine, yani güzellik ve iyiliğe sahip yurttaşlar yetiştirmektir.³⁶

Peki, bu —özellikle de yurttaşın güzel olması— neden amaçlanmaktadır? Eski Yunanlar şekilci insanlar oldukları için mi? Pek değil, zira burada kastedilen güzellik, gerektiğinde kent savunmasına dinç bir katkıda bulunabilecek idmanlı bir beden (Marrou, 1964, 73), kişinin özgür yurttaş olduğunu belli eden ve kaba-saba olmayan bir dış görünüştür. Gözlerin ya da burnun şekli, saçların rengi... *paideia* ile yetiştirilmesi amaçlanan güzel yurttaşların bu gibi özellikleriyle pek ilgilenilmez.³⁷ *Paideia* idmanlı, dolayısıyla sağlıklı ve aynı zamanda iyi de giyindiği için özgüvenli³⁸ yurttaşlar yetiştirme projesidir (Dürriegl, 2003, s. 208).

Her şeyden önce, kendine, bedenine iyi bakmayan bir yurttaş, retoriği ne kadar kuvvetli olursa olsun, “orta yaş” denen çağa geldiğinde, tam da sözü dinlenecekken, *agora*'da yeterince etkin ve istikrarlı olamayacaktır. Ayrıca kendine bakan, idmanlı³⁹ ve dolayısıyla sağlıklı yurttaşlar yetiştirilmesi demek, bu kişilerin aynı zamanda günün birinde bilgeliğiyle kentin danışılacak kişileri olan ihtiyarları [*gerousia*] arasına katılacak kadar

³⁶ Bu ideal, <geç> Hellenistik çağda ve Ortaçağda da, özellikle Roma dünyasında kendini göstermeye devam etmiş, Yunan *paideia*'sından geçmiş olmak, yani hem bedeni hem karakteri (hem de zihni) yetiştirmiş olmak, elit olmanın alâmeti sayılmıştır (Van Hoof, 387; Van Nijf, 205).

³⁷ *Paideia* idealinin özü, kendi heykelini yontmaktır (Marrou, 1964, s. 74), dolayısıyla burada göz rengi gibi doğuştan gelen özellikler değil, idmanlı bir beden gibi, şıklık, yakışıklılık gibi, sonradan kazanılacak özellikler dikkate alınır.

³⁸ Hatta Marrou, bu şıklıkta “erotik bir *aura*” bulunduğunu söyler (Marrou, 1964, s. 73).

³⁹ İdmanlı olmaya ilişkin bu eğitime Yunan dünyasında *gymnikê paideia* deniyordu (Scanlon, 144).

uzun yaşaması, böylelikle de, kentin yurttaşlarından ölene kadar istifade etmesi demektir. Kısacası *kalos*, yurttaşlıkla ilgili bir güzelliştir (Weiler, 2002, s. 11).

Gerçekten de, Yunan’da “ihtiyar heyeti” anlamına gelen *gerousia*’nın, Roma’da ise “yüz ihtiyar” anlamına gelen *senato*’nun danışman, yasa koyucu ve karar verici rolü —dönem dönem değişmekle birlikte— büyüktür (*Politika*, 1270b17).

Demek ki *paideia*’nın amaçlarından biri olan güzel yurttaşlar yetiştirmek, yetişen yurttaşların gençken kente muhafızlık edebilmesi, *agora*’da etkin ve istikrarlı olabilmesi, özgür yurttaş olduğunu belli etmesi, yaşlandığında ise kente ihtiyarlık/danışmanlık etmesi bakımından önemlidir.

İyi [*agathos*] yurttaşlar yetiştirmek de *paideia* projesinin temel direklerinden biridir—bu söylenmişti. Peki, iyi yurttaş kimdir? Her şeyden önce erdemli [*spoudaios*] biridir (Bitros & Karayiannis, 2011, s. 203), yani yiğitlik [*andreia*], dirayet [*karteria*], adalet [*dikaïosynê*], ölçülülük [*sôphrosynê*] ve aklıbaşındalık [*phronêsis*] erdemlerine sahip biri.

Böyle yurttaşlar yetiştirmek peki *niçin* önemlidir? Birey açısından bakılacak olursa, böyle biri insan olmaya aday biridir. Tür olarak insan olmak, Eski Yunan’da hakiki insan olmayı garanti etmez. Kaldı ki, köleler, kadınlar ve çocuklar tam manasıyla “insan” görülmez. İnsanın var olma sebebi, en nihai amacı mutluluktur, bu da kendini gerçekleştirmekle, karakterini iyileştirmekle, erdemlerini [*aretê*] eylemlerine [*praxis*] yansıtmakla, bunu istikrarlı bir şekilde sürdürmekle ve tümelleri/kavramları/biçimleri tepeden bir bakışta gören bir temaşa [*theôria*] yaşamıyla, başka bir deyişle felsefe [*sophia*] etkinliğiyle ya da bilgelik yolunda olmakla [*philosophia*] mümkündür. Bu yola girmek ise, önce güzel ve iyi [*kalokagathos*] olmayı gerektirir, yani felsefe yoluna girmek için bir ön hazırlık gerekir ki, *paideia* projesi de bu ön hazırlığın vücut bulmuş halidir.

Sözkonusu yola girmek için gereken ön hazırlığın yanında, bu yola aday kişinin dış iyiler bakımından da talihli doğmuş olması gerekir—kısaca, varlıklı olması. Her şeyden önce dış iyiler bakımından talihli doğmamış olan birinin yaşamını sürdürmek için bedenini kullanması gerekecek, özgür olmayan, kaba-saba bir bedene sahip olacak, dolayısıyla güzel [*kalos*] olma imkânını yitirecektir.

Dahası, dış iyiler bakımından talihli, yani asil doğmuş olmayan birinin, bedenini işe koşmak zorunda olması dolayısıyla, serbest vakti, diğer bir deyişle boş vakti olmayacaktır. Oysa felsefe, bilgelik yolunda olmak, bir serbest vakit [*skholê*] erdemidir. Denebilir ki, dış iyiler, yani mal-mülk [*khremata*] bakımından talihli doğan biri için erdemli, dolayısıyla da mutlu olma yolu *paideia*'dır (*Nikomakhos'a Etik*, 1177a).

Eğer *agora*'da kent yönetimine katılan, yasa koyma, yargılama gibi alanlarda tartışmalara katılan ve söz sahibi olan kişiler erdemli olursa, kent daha iyi bir yer olacaktır. Nitekim herkes ölçülü olursa, taşkınlık ve savurganlık gibi meseleler kent meydanında gündemi meşgul etmeyecektir. Herkes yiğit olursa, kent savunması zaafa uğramayacak, kent paralı askerler tutmak zorunda kalmayacaktır. Herkes aklıbaşında olursa, yasama daha sağlıklı işleyecek, kent daha iyi yasalarla idare edilecektir. Herkes adil olursa da, kimse hak yemeyecek, kent tümüyle adil olacaktır ki, bu durumda yurttaşların mutlu olması için tüm koşullar sağlanmış olacaktır. Denebilir ki adil bir kent, yurttaşlarının mutluluğunun imkân koşuludur (Paxson, 1985, s. 67).

Demek ki *paideia*'nın amaçlarından biri olan iyi yurttaşlar yetiştirmek, kentin kendine yeter, güvenli ve adil olmasının ve bireyin mutlu olmasının imkân koşuludur. Öte yandan, bu iki hedef de tutturulur ve hem güzel hem iyi, yani *kalokagathos* yurttaşlar yetiştirilirse de, hem bu kişilerin mutlu olma imkânı, hem de kentin bekası ve adaleti güvence altına alınmış olacaktır (Bitros & Karayiannis, 2011, s. 203). Kısacası *kalokagathia*, Yunan kentlerinin “ekonomi-politiğinin etik zeminidir” (Petrochilos, 2002, s. 599).

Mutluluğun İmkân Koşulu Olarak *Paideia*

Ne var ki, asil doğmak, ardından güzel ve iyi biri olarak yetişmek, kişiye mutluluğu garanti etmez. Dış iyiler bakımından talihli de doğmuş olsa, bunun üzerine güzel ve iyi olmak için gerekli eğitimi de almış olsa, bu onun mutlu olacağı anlamına gelmez. Mutlu olma yolunda kendini gerçekleştirecek kişinin bedeni ve karakterini olduğu kadar, zihnini [*dianoia*] de eğitmesi, düşünce erdemlerini de bünyesinde yeşertmesi gerekir. Önce matematiğin nesnelerinin duyulurlardan soyutlanmış bilgisine erişmesi, ardından da kavramlar ya da biçimler [*eidos*] olarak tümelleri temaşa/tefekür etmesi [*theôria*], başka

bir deyişle, Güneş'e yönelmesi gerekir. Bu da, Eski Yunan dünyasında, bir filozoftan icazet almak, onu Güneş'e giden bu yolda rehberlik etmeye ikna etmek, yani onun öğrencisi olabilmekle mümkündür. Nitekim sofistlerin aksine, filozoflar ödeme yapmaya hazır her genci öğrencileri olarak kabul etmezler.

Aslında, Türkçeye “mutluluk” olarak tercüme edilen *eudaimonia* sözcüğünde bunun ipuçları vardır. Sözcük iyi *daimon* sahibi olmak anlamına gelir. Yunan dilinde *daimon*; tanrı, tanrıça, cin, kader, talih, yol gösterici... gibi birçok anlamda kullanılır (Çelgin, 2011, s. 137). Parmenides'in *Doğa Hakkında* şiirinde (DK28, B1) ve Platon'un mağara alegorisinde (*Devlet*, 514a) de görüldüğü üzere, bu yol bir rehberle ve kendini ispatlayıp kabul görerek, *inisiye* olarak girilen bir yoldur. İşte onayı alınan bu rehber için *daimon* demek pekâlâ mümkündür.

Öte yandan, sözkonusu rehberin bilgelik yoluna girmeye aday felsefe öğrencisine öğretecekleri tümellerin sağlam bilgisiyle sınırlı değildir. Başka bir deyişle, hocanın felsefe öğrencisine vereceği, hazır bir bilgi kümesi değildir. Diğer bir ifadeyle, hocayla öğrencinin ilişkisi bir bilgi aktarma ilişkisi değildir. Varlıklı, güzel ve iyi gencin hocasından alacağı şey öğretim [*didaskalia*], *diyalektik* bir etkileşim olduğu kadar, bir tavidir da—*parrhêsia*, yani bir felsefi tavır olarak doğruculuk. Burada doğruculuğun basit bir doğru söyleme [*alêtheuein*] eğilimi olmadığını, bunun her tür riske rağmen, ne pahasına olursa olsun doğru bildiğini söylemekte ısrar etme tavrı olduğunu söylemek gerekir. Sokrates'in yaşamıyla, Platon'un da yaşamıyla olmasa da Sokrates'in yaşamını eserlerine konu etmesiyle bu tavrın tam bir örneğini [*paradeigma*] sergilediği rahatlıkla söylenebilir.

Görüldüğü üzere, Eski Yunan'da eğitim, kendini ispat ederek ve *inisiye* olarak girilen bir yol olması bakımından bir tarikate, kurumsal bir örgün öğretim olmaması ve çoğu zaman paralı olması bakımından da özel derse benzer. Bunun sebebi, Yunan *polis*'inin ya da kentinin, modern anlamıyla bir devlet, yani tekil öznelerin iradelerini devrettikleri dev bir tümel özne olmaması, yurttaşların toplamı olmanın dışında bir kurumsallık taşımaması, kısacası yurttaşların toplamından fazlası ya da yurttaşların üzerinde müstakil bir güç olmamasıdır (Jaeger, 1946, 108). Eski Yunan kentinin modern anlamıyla bir devletten

ziyade, *agora* merkezli bir saf “kamusal alan” olduğu söylenebilir (Habermas, 1997, s. 60-61). Bunun bir sonucu da, örgün öğretimin noksanlığıdır.

Dahası, Eski Yunan’da *paideia* tek tip yurttaş yetiştirmenin kitlesel yolu olmaktan ziyade, bireyin kendi içindeki imkânları ya da güçleri açığa çıkarmasının, gerçekleştirmesinin ve bunu yaşam boyu sürdürmesinin yoludur—*kalokagathia* ideali içinde kalarak. Bu bağlamda, örgün öğretimin olmamasının, Yunan dünyası için, kişilerin bireyleşme/tekleşme [*individuation*] imkânını taşımaya devam edebilmesi, dolayısıyla da *agora*’nın kamusal alanın olma vasfını sürdürebilmesi açısından, bir avantaj olduğu da söylenebilir (Zoja, 1997, s. 482).

Platon, Aristoteles gibi sistem filozofları ideal devletlerinde ortak ve örgün öğretim düşleseler de, Eski Yunan *polis*’inde *paideia*, varlıklı özgür yurttaşların güzel ve iyi, ardından da bilge ve mutlu olma yolunda münferiden yapıp-ettiklerine işaret eder.

Diğer taraftan, bütün bir Eski Yunan kültürü insanın —ya da Sokrates öncesi dönemin tercih ettiği ifadeyle “ölümlünün”— varlık sebebinin, gayesinin, ereksel nedeninin, uğruna yaşadığı şeyin [*to hou heneka*] mutluluk [*eudaimonia*] olduğunun farkında olacak ki, *paideia* projesi, kültürel ideali, bunu sağlamak üzerine kurulmuştur.

***Paideia* Olarak Tragedya**

Öte yandan, kent türdeş bir yurttaşlar kümesi değildir. Kentte zenginler ve yoksullar, asiller ve çiftçi, esnaf ve zanaatkârlar, erkekler ve kadınlar, özgür yurttaşlar ve köleler, Yunanca konuşanlar ve *barbarlar*⁴⁰... vardır. Özellikle dış iyiler konusunda talihli doğmamış olan ve kendilerinden yalnızca ölçülü olmaları ve kent için üretmeleri beklenen çiftçi, esnaf ve zanaatkârların eğitimi, ustaların çıraklarına zanaat kazandırması bir tarafa bırakılırsa, tragedyalara yüklenmiş görünür. Burada ölçülülük erdeminin önemi en vurucu hâllerde vurgulanır.

⁴⁰ Yunanca *barbaros* sözcüğü Yunanca konuşmayan anlamına gelir. Özellikle Persler, Yunanlara “bar-bar” konuşuyor gibi gelirmiş.

Diğer yandan, tragedyalar sadece geniş halk kitlelerine hitap etmez, zengin aristokratlar da eğitimleri, zenginlikleri, başarıları ve güzellikleri konusunda kibre [*hybris*] kapılmamaları konusunda tragedyalar aracılığıyla uyarılır—adeta hizaya çekilirler. Kibirli asillerin tanrının gazabına uğrayacağı mesajının aralıksız verilmesinin bir sonucu da, asil olmayanların rahatlamasının ve ilahi adalete güvenmelerinin sağlanması, isyan etme fikrine kapılmalarının engellenmesidir (Thomson, 2004, s. 398-400). Buradan hareketle, tragedyanın Eski Yunan kentinde “düzeni meşrulaştırıcı söylem” anlamında ideolojik bir rolü olduğu söylenebilir (Akgül, 2014, s. 4).

Nitekim tragedyanın asil karakterinin kibre [*hybris*] kapılıp kendisini yenilmez, sarsılmaz, ölümsüz sanması ona trajik bir hata yaptırır [*hamartia*]. Ne var ki, başkahramanın *hamatia*’yı yapmasıyla bunu fark etmesi, tanınması, başından aşağı kaynar sular dökülmesi [*anagnorisis*] bir olur. Artık bahtı kötüye dönmüştür [*peripeteia*] ve kendisi de bunun farkındadır (*Poietika*, 1452a20-35). Tanrılar hiç vakit kaybetmeden başkahramanı cezalandırır, öyle ki, 14.000 seyircinin tamamı acıma [*eleos*] ve korku [*phobos*] duygularını aynı anda yaşarlar. Başkahramanın başına öyle kötü şeyler gelir ki, tanrıların gazabı öyle ağır olur ki, hissettikleri acıma ve korkma duyguları bir boşalmaya, bir arınmaya sebep olur [*katharsis*] (*Poietika*, 1452a30-1452b5). Oyunu izleyen asiller kibirden uzak durmaları, mağrur olmamaları gerektiğini anlarlar. Sade yurttaşlar ise, kişi asil de olsa, tanrıların gazabına en ağır şekilde uğradığını görür, ilahi adalete güvenleri pekişir, toplumdaki konumlarından duydukları hoşnutsuzluğu bastırırlar. Tragedya da böylece hem kişilerin karakter erdemleri konusundaki, hem de kentin uyum içinde varlığını sürdürmesi konusundaki pedagojik rolünü, *paideia*’yı, yerine getirmiş olur.

Böylelikle, Eski Yunan’da *paideia*, dış iyiler konusunda talihli doğanlara erdemler kazandırarak onları mutlu olma yoluna koyma, ayrıca onları kibirden uzaklaştırma, geniş halk kitlelerini ise ölçülü ve üretken tutma, böylelikle de kenti daha kendine yeter, güvenli ve adil bir yer kılma projesi olarak kendini gösterir.

SONUÇ

Eski Yunan kültürü ve felsefesinde eğitimin, *paideia*'nın izini insan [*anthrôpos*] ve kent [*polis*] bağlamında süren bu çalışmada, [i] ilkin sözkonusu kavramların Sokrates öncesi felsefede kendine nasıl yer bulduğu, dönemin *ethos*'u ışığında ele alınmıştır. Ardından [ii] felsefenin konusunu doğadan [*physis*] insana getiren Sokrates'in *paideia*'ya ilişkin tavrı ve yöntemine bakılmış, [iii] devamında da ilk sistem filozofu Platon'un varolanların hakikati üzerine kurduğu sisteminde ve bu sistem üzerine inşa ettiği ideal devletinde insana, kente ve eğitime nasıl bir rol biçtiği üzerinde durulmuştur. Platon'un ardından [iv] öğrencisi Aristoteles'in insan ve kent bağlamında *paideia*'dan ne anladığı gündeme alınmış, son olarak da [v] çalışmanın genelinde kullanılan terimler ya da başka bir deyişle kavramlar ışığında Yunan dünyasında *paideia*'nın neliği bütüncül bir bakışla çözümlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçların kısa bir dökümü şu şekilde yapılabilir:

[i] Batı felsefesinin doğumu anlamına gelen Eski Yunan felsefesinin Sokrates öncesi döneminden bugüne kalan malzeme kırıntılardan, diğer bir ifadeyle fragmanlardan ibarettir. Temel meseleleri doğa olan ve bu yüzden de “fizikçiler” adı verilen bu dönem filozoflarından insan ve *paideia* konusunda ise neredeyse hiç malzeme kalmamıştır. Bugüne devrolunan az sayıdaki fragmandan çıkan ise her şeyden önce Eski Yunan dünyasında eğitimin önem verilen ama herkesin erişemediği, pahalı bir şey olduğu, varlıklı ailelerin çocuklarına bedenlerine ve ellerindeki mal-mülke sahip çıkmayı, bayağı hazları dizginlemeyi öğrensinler diye eğitim aldırarak istedikleri şeklindedir. Az sayıda kırıntı arasından dikkat çeken, Herakleitos'un eğitimi Güneş'e benzettiği fragman ve Parmenides'in Güneş'e doğru yolculuk ettiği şiiri olmuş, Güneş benzetmesi Platon'un mağara alegorisiyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca geniş halk kitlelerinin eğitiminin daha ziyade —zanaat kazandıran usta-çırak ilişkileri bir yana— tragedyaalar üzerinden

yürüdüğü, tragedyanın bir temel işlevinin de aristokratların kibre kapılmaması konusunda onları uyarması olduğu sonucuna varılmıştır.

[ii] Özellikle Platon ve Aristoteles'in eserlerinden hareketle öğrencilerine para karşılığı hileli *argüman*lar ezberlettikleri şeklinde kötü bir ün yapmış olan sofistlerden kalan pek az kırıntıdan çıkan ise, Sofistlerin eğitime çok büyük önem verdikleri, ayrıca para karşılığı ders vermenin çok da övündükleri bir şey olmadığı şeklindedir.

[iii] Sokrates'in *paideia*'ya bakışının ise, diğer yandan, hem elitist olmaktan uzak, hem muhatapın bilgisizliğini yüzüne vuran, hem de bilgiyi herkesten doğurabileceğine güvenen bir tavra işaret ettiği anlaşılmıştır. Tartışma konusunun ne olduğunu, neligi sormak, Sokrates'in ilk hamlesidir. Ne var ki, bu soruya yanıt vermek zordur. Bu zorluğu deneyimleyen muhatap, kaçınılmaz olarak bilgisizliğinin farkına varır. Bilmediği bir şeyi bilmediği başka bir şeyle açıklamaya çalıştıkça Sokrates'in hamlelerine maruz kalan muhatap, ister istemez artık düşünmeden konuşmamaya, elindeki çok az sağlam malzemeden hareketle yeni bağıntılar kurmaya zorlanır. Öte yandan, elindeki kısıtlı malzemeyle gerçekten düşünmeye mecbur kalan muhatap, Sokrates'in bilinçli yönlendirmeleriyle sahip olmadığını sandığı birtakım bilgilere de ulaşabilir. Artık zor da olsa düşünmeye başlayan muhatap, bunu yaptıkça düşünme becerisi gelişecektir. “Sokratik yöntem” denen bu iki yönlü metodun, muhatapın karakterindeki cahil cesaretini törpülemesi ve onda kendini bilme gibi bir erdem yeşertmesi bakımından karakter erdemlerini, muhataba düşünmeyi öğretmesi, ondaki düşünme becerilerini iyileştirmesi bakımından da düşünce erdemlerini geliştiren tam manasıyla bir *paideia* olduğu sonucuna varılmıştır. Modern ve/veya çağdaş eğitim anlayışlarında, eğitim felsefesine konu olan düşünme modellerinde⁴¹ kendine yer bulan “Sokratik yöntem” deyimini de, tam olarak, buna işaret etmektedir. Dahası, Sokrates'in yaşamından, savunmasından ve son anlarındaki konumundan, kısacası tüm yapıp etmelerinden, onun bu tutumuyla öğrencilerinde “doğrucu” bir felsefi tavır, yani *parrhêsia* 'yı yeşertmeye çalıştığı, bunu felsefe öğrencisi olmanın, bilgelik yolunda olmanın, Güneş'e doğru yol almanın olmazsa-olmazı gördüğü çıkarılabilir.

⁴¹ Sözcüğü “dört katlı düşünme modeli” (Bacanlı, 2012, s. 35; Dombaycı, 2014, s. 24).

[iv] İlk sistem filozofu addedilen Platon’un duyulurlara dayanan sanılarla [*doksa*] akledilirlere dayanan hakikatleri [*alêtheia*] birbirinden ayıran sisteminin üzerine kurulu olan insan, kent ve eğitim anlayışında dikkat çeken bağıntılar, mağara alegorisi ve bölünmüş çizgi benzetmesinin üzerine kuruludur. Bu bağlamda Güneş’e benzetilen ideaların/biçimlerin/formların [*eidos*] sağlam bilgisine [*epistêmê*] giden dört aşamalı yolun *paideia* ile özdeşleştirildiği, bu yolun aynı zamanda kişinin mutluluğuna ve kentin [*polis*] adaletine giden yol olduğu, bu yolda doğru erdemler doğru kişilerde tesis edilirse adil bir kent kurmanın ve mutlu olma yolunda ilerlemeye aday kişiler yetiştirmenin önünün açılacağı anlaşılmıştır. Erdemli ve dinç kişinin gölgelere ilişkin sanılardan kavramların hakiki bilgisine doğru uzandığı bu yola Platon’un “diyalektik” dediği, dolayısıyla da Platon için diyalektikle *paideia*’nın ayrılmaz bir ikili olduğu görülmüştür.

[v] Platon’un öğrencisi Aristoteles’te ise, *paideia*’nın insanın neliğiyle, işiyle ve amacıyla ilişkisi içinde ele alındığı ortaya konmuştur. Aristoteles için insan *logos* yani akıl ve söz sahibi bir *zôion mallon politikon*’dur—yani görece daha politik bir hayvan. Politik bir hayvan olduğu için bir birlikte yaşama kültürü olan insan, insan olmak bakımından sahip olduğu imkânları ancak bir kent ortaklığı içinde gerçekleştirebilir. İnsanın işi olan ruhun akla uygun işlerliğini iyi yapabilmesi, erdemli olması ve erdemli davranmasına bağlıdır. Erdemler ise iki türdür: Düşünce erdemleri, karakter erdemleri. Düşünce erdemleri kişide öğretimle [*didaskalia*], karakter erdemleri ise alışkanlık [*ethos*] kazandırarak yeşertilir. İşte *paideia*’nın da işlevi budur, erdemli kişiler yetiştirmek, adil kentler yaratmak. İnsan için en uçtaki iyi olan mutluluk ise, kişinin dış iyilere sahip olmasına, ayrıca hem karakter hem de düşünce erdemleri bakımından tam/mükemmel [*teleion*] hale gelmesine bağlıdır. Bu da son tahlilde tümelleri, yani kavramları, başka bir deyişle biçimleri/formları [*eidos*] yukarıdan izlemek, temaşa/tefekkür etmek anlamına gelen *theôria* yaşamıyla, yani bir boş zaman ya da serbest vakit erdemi olan *philosophia* eğitimiyle mümkündür.

[vi] Çalışma boyunca kullanılan ilgili terimlerin yahut kavramların birbirleriyle ilişkileri içinde çözümlenerek Eski Yunan kültür ve felsefesinde *paideia*’nın mahiyetini ve rolünü ortaya koyma girişiminden çıkan ise, *paideia*’nın işlevinin her şeyden önce varlıklı özgür yurttaşların çocuklarını “güzel ve iyi” [*kalokagathos*] yurttaşlar, daha doğrusu dinç,

sağlıklı ve erdemli kişiler olarak yetiştirmek, dolayısıyla da kentin adil ve sürekli olmasını güvence altına almak olduğudur.

Paideia projesinin bir sonraki amacı iyi ve güzel yetişmiş kişilerden buna layık olanları mutluluk [*eudaimonia*] yoluna sokmaktır. Bu da iyi [*eu*] bir yol gösterici *daimon* eşliğinde, ondan icazet alarak, istikameti Güneş'e, yani akledilirlerin hakikatine çevirmek, onları “doğrucu” [*parrhêsiastês*] birer bilge adayına çevirmektir. Bu yola giremeyenlerinse yaşamlarının bir bölümünde kibre [*hybris*] yenik düştükleri vakıadır. İşte bu kibirli asilleri hizaya getirmek, geniş halk kitlelerine ölçülülük erdemi kazandırmak ve onlarda ilahi adalete güven duygusu yaratmak, böylelikle de toplumdaki aşağı konumlarına isyan etmemelerini sağlamak, yine bir *paideia* projesi olarak, tragedyaya bırakılmıştır.

Bütün bunlardan felsefe eğitimi bağlamında çıkarılabilecek olan ise, basitçe ifade etmek gerekirse, felsefe eğitiminin hem bedenlen, hem de karakter bakımından ciddi bir ön hazırlık ve doğrucu bir felsefi tavır gerektirdiği olsa gerektir. Bu bağlamda, jimnastikle bedeni dinç tutmanın, alışkanlık kazandırarak [*ethizesthai*] erdemli bir karakter oluşturmanın, düşünme becerilerini geliştirerek akletme gücünü [*nous*] kurmanın ve doğrucu bir felsefi tavır [*parrhêsia*] geliştirmenin *diyalektik* üzerine kurulu bir felsefe eğitiminin ön bileşenleri olduğu pekâlâ söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Akgül, T. (2014). Bir ideoloji taşıyıcısı olarak mit ve tragedya. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 11, 1-16.
- Althusser, Louis. (2002). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Yusuf Alp & Mahmut Özışık, Ç.). İstanbul: İletişim.
- Apaydın, A. İ. & Arslan, F. (2015). Antik yunan felsefesinde ahlaki eğitim aracı olarak müzik. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13(29), 323-342.
- Arat, U. (2016) *Antik çağlarda toplumsal cinsiyet ve patriyarkanın kökenleri ve eğitim*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aristoteles. (2007). *Nikomakhos'a etik* (Saffet Babür, Ç.). Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Aristoteles. (2015). *Eudemos'a etik* (Saffet Babür, Ç.). Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Aristoteles. (2016). *Magna moralia* (Y. Gurur Sev, Ç.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Aristoteles. (2017). *Poetika* (A. Çokona & Ö. Aygün, Ç.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aristoteles. (2005). *Poietika* (Nazile Kalaycı, Ç.). Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Aristoteles. (2018). *Ruh üzerine* (Ö. Aygün & Y. Gurur Sev, Ç.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Aristoteles. (2018). *Politika* (Özgüç Orhan, Ç.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Aristoteles. (2019). *Kategoriler* (Y. Gurur Sev, Ç.). İstanbul: Pinhan.
- Aristoteles. (2019). *Sofistçe çürütmeler* (Y. Gurur Sev, Ç.). İstanbul: Pinhan.

- Aristotle. (2005). *Politics* (H. Rackham, tra.). London: Harvard University Press Loeb Classical Library.
- Aydın, M. Z. (2001). Aktif öğretim yöntemlerinden buldurma (Sokrates) yöntemi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 55-80.
- Aygün, Ö. (2015). Aristoteles'te arı iletişimi. *Cogito*, 80, s. 229-242.
- Aytaç, K. (1998). *Avrupa eğitim tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Bacanlı, Hasan. (2012). Dört katlı düşünme modeli. *Bilim ve Aklın Işığında Eğitim*, 146, ss. 29-36.
- Bekkeri, I. (1831). *Aristotelis opera edidit academia regia borussica*. Berlin: Georgium Reimerum,
- Bitros, G. & Karayiannis, A. (2011). Character, knowledge and skills in Ancient Greek paideia: some lessons for today's policy makers. *The Journal of Economic Asymmetries*, 8(1), 193-219.
- Cassirer, E. (1997). *İnsan üstüne bir deneme* (Necla Arat, Ç.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cenan, Ş. (2016). *Antropolojik açıdan eğitim kavramı ve eğitimde etik sorunsalı*. Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cevizci, Ahmet. (2017). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Say.
- Conford, Francis M. (2003). *Sokrates'ten önce ve sonra* (Ufuk Can Akın, Ç.). Ankara: Ayraç.
- Coşkun, İ. (2015) Platon'un *devlet'inde müzikal paideia*. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelgin, Güler. (2011). *Eski Yunanca - Türkçe sözlük*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

- Çakmak, C. (2015). Mitostan logosa geçişin arka planı ve doğa filozofları. *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni 2. Cilt: Antikçağ Yunan & Ortaçağ Düşüncesi* (Bayram Ali Çetinkaya, Ed.) içinde (s. 51-97). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Çam, F. B. (2016). Eğitim sisteminin ortaya çıkışı ve Antik Yunan eğitim anlayışının temelleri. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 629-643.
- Çınar, A. (2015). Yunan toplumunun kültürel örüntüsü. *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni 2. Cilt: Antikçağ Yunan & Ortaçağ Düşüncesi* (Bayram Ali Çetinkaya, Ed.) içinde (s. 25-51). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Davidson, T. (2008). *Greklerde eğitim düşüncesi* (A. Aydoğan, Ç.). İstanbul: Say.
- De Rijk, L. M. (1965). Enkyklios paideia: a study of its original meaning. *Vivarium*, 3, 74-77.
- Diels, H. & Kranz, W. (1954). *Die fragmente der vorsokratiker*. Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung. [= DK]
- Dilthey, W. (1999). *Hermeneutiğin doğuşu* (D. Özlem, Ç.). İstanbul: Paradigma
- Dombaycı, M. A. (2014). Models of thinking education and quadruple thinking. *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, 5(4), 12-28.
- Dürüşken, Çiğdem. (2013). *Antikçağ felsefesi*. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.
- Dürriegl, M. A. (2003). Kalokagathia: beauty is more than just external appearance. *Journal of Cosmetic Dermatology*, 1(4), 208-210.
- Elsner, J. (2013). Paideia: ancient concept and modern reception. *International Journal of Classical Tradition*, 20(4), 136-152.
- Ergün, Mustafa. (2014). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Pagem Akademi Yayınları.

- Evirgen, H. (2016). *Etik açıdan sokrates ve platon felsefesinde kendini bilme sorunu*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Fırıncioğulları, S. (2016). Sosyal bilimler ve hermeneutik üzerine kısa bir değerlendirme. *Sosyoloji Dergisi*, 33, 37-48.
- Foucault, Michel. (2019). *Doğruyu söylemek*. İstanbul: Ayrıntı.
- Gökberk, M. (2016). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gurley, J. (1999). Platonic paideia. *Philosophy and Literature* 23(2), 351-377.
- Grosch, P. (2000). Paideia: philosophy educating humanity through Spirituality. *International Journal of Children's Spirituality*, 5(2), 229-238.
- Güremen, R. (2016). Aristoteles'te dilin politik rolü. *Felsefe Tartışmaları*, 53, 16-38.
- Güremen, R. (2018). In what sense exactly are human beings more political according to Aristotle? *Filozofija i Društvo*, 29(2), 170-181.
- Güzel, C. (2003). Aristoteles'te bilgi, bilim, bilgide kesinlik, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20(1), 126-139
- Güzel, C. (2008). Antikçağ ile ortaçağda varlık felsefesi, *Kaygı*, 11, 223-235.
- Habermas, Jürgen. (1997). *Kamusal yaşamın yapısal dönüşümü* (Tanıl Bora & Mithat Sançar, Ç.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heidegger, W. (2004). Felsefe ne demektir? *Hakikat Nedir?* (Medeni Beyaztaş, Ç.) içinde. İstanbul: Efkâr Yayınları.
- Herakleitos. (2016). *Testimonia, fragmenta, imitationes* (Erdal Yıldız & Güvenç Şar, Ç.). İstanbul: Dergâh.
- Jaeger, Werner. (1946). *Paideia: the ideals of Greek culture, vol. I* (Gilbert Highet, tra.). Oxford: Basil Blackwell.

- Jaeger, Werner. (1947). *Paideia: the ideals of Greek culture, vol. II* (Gilbert Highet, tra.). Oxford: Basil Blackwell.
- Jaeger, Werner. (1986). *Paideia: the ideals of Greek culture, vol. III* (Gilbert Highet, tra.). New York: Oxford University Press.
- Jaeger, Werner. (2011). *İlk Yunan filozoflarında tanrı düşüncesi* (Güneş Ayas, Ç.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kantarcı, Z. (2014). En iyi yönetime giden yol: Aristoteles'in siyaset felsefesi. *Mavi Atlas Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 20-39.
- Ksenophanes. (2019). *Fragmanlar: kişiliği, doktrini, alımlanması* (Y. Gurur Sev, Ç.). İstanbul: Pinhan.
- Laertios, D. (2002). *Ünlü filozofların yaşamları ve öğretileri* (Candan Şentuna, Ç.). İstanbul: YKY.
- Marrou, H. I. (1964). *A history of education in antiquity* (George Lamb, Tra.). New York: Mentor Books.
- Martin, Thomas. (2012). *Eski Yunan: tarihöncesinden Helenistik Çağ'a* (Ü. Hüsrev Yolsal, Ç.). İstanbul: Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (2018). *Platon öncesi filozoflar* (Nur Nirven, Ç.). İstanbul: Pinhan.
- Parmenides. (2019). *Fragmanlar: kişiliği, doktrini, alımlanması* (Y. Gurur Sev, Ç.). İstanbul: Pinhan.
- Paxson, T. (1985). Art and paideia. *The Journal of Aesthetic Education*, 19(1), 67-78.
- Petrochilos, G. A. (2002). Kalokagathia: the ethical basis of Hellenic political economy and its influence from Plato to Ruskin and Sen. *History of Political Economy* 34(3), 599-631.
- Peters, F. E. (2004). *Antik yunan felsefesi terimleri sözlüğü* (Hakkı Hünler, Ç.). İstanbul: Paradigma.

- Platon. (2007). *Yasalar* (C. Şentuna & S. Babür, Ç.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Platon. (2011). *Kriton* (Candan Türkkan, Ç.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Platon. (2012). *Phaidon – ruh üzerine* (Nazile Kalaycı, Ç.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Platon. (2014). *Phaidros* (B. Akar, Ç.). Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Platon. (2015). *Sofist* (Ömer Naci Soykan, Ç.). İstanbul: Pinhan
- Platon. (2015). *Sokrates'in savunması* (Erman Gören, Ç.). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Platon. (2017). *Devlet* (S. Eyüboğlu & M. Ali Cimcoz, Ç.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal araştırmalara giriş* (D. Bayraktar & H. B. Arslan & Z. Akyüz, Çev.). Ankara: Siyasal.
- Scanlon, T. F. (1998). Gymnikê paideia: Greek athletics and the construction of culture. *The Classical Bulletin*, 74(2), 143-157.
- Sev, Y. Gurur. (2017). Dağ fare doğurdu. *Cogito*, 78, s. 78-86.
- Skirbekk, G. & Gilje, N. (2011). *Antik Yunan'dan modern döneme felsefe tarihi* (Emrah Akbaş & Şule Mutlu, Ç.). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Stephanus, H. (1578). *Platonis opera quae extant omnia*. Genevae: 1578
- Suzanne, B. (2009). *Quoting Plato*. <https://www.plato-dialogues.org/stephanus.htm> sayfasından erişilmiştir. (Son güncelleme tarihi: 21.06.2015).
- Şar, Güvenç. (2017). *Sofistik düşüncenin arka planı dissoi logoi üzerine yorumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şentuna, C. & Babür, S. (2007). Platon üzerine. *Yasalar* (Şentuna & Babür, Ç.) içinde (s. 17-44). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Tevfik, B. (1997). *Felsefe-i ferd*. İstanbul: Yumuşak G Yayınları.

- Tekin, Oğuz. (2008). *Eski Yunan ve Roma tarihine giriş*. İstanbul: İletişim.
- Thales, Anaksimandros & Anaksimenes. (2019). *Fragmanlar: kişilikleri, doktrinleri, alımlanmaları* (Güvenç Şar & Y. Gurur Sev, Ç.). İstanbul: Pinhan.
- Thomson, G. (2004). *Tragedyanın kökeni* (Mehmet H. Doğan, Ç.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Ulusoy, A. (2009). *Eğitim olgusunun kültürlerle göre biçim alışları ve olgunun özelliğinin felsefi dayanakları*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Van Hoof, L. (2013). Performing paideia: Greek culture as an instrument for social promotion in the fourth century a.d. *Classical Quarterly* 63(1), 387-406.
- Van Nijf, O. (2004). Athletics and paideia. *Paideia: the World of the Second Sophistic* (Barbara E. Borg, Ed.) içinde (203-229). Berlin: Walter de Gruyter.
- Von Aster, E. (2005). *İlkçağ ve ortaçağ felsefe tarihi*. İstanbul: İm.
- Vorlander, K. (2008). *Felsefe tarihi* (Mehmet İzzet & Orhan Saadeddin, Ç.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Weiler, I. (2002). Inverted kalokagathia. *Slavery & Abolition*, 23(2), 9-28.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zoja, L. (1997). Individuation and paideia. *Journal of Analytic Psychology*, 42(3), 481-505.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..